

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOSOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2012

Ela Baťová

Univerzita Pardubice
Filosofická fakulta

J. A. Komenský v dílech českých filosofů
1. pol. 20. století
Ela Baťová

Diplomová práce
Pardubice 2012

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

Podpis.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce paní PhDr. Věře Schifferové, CSc. za obrovskou trpělivost při vedení mé diplomové práce, za podnětnou a motivující spolupráci, ochotu a podporu a především za cenné rady a odbornou pomoc, kterou mi byla ochotna poskytnout téměř kdykoli.

Rodině a mým nejbližším bych chtěla poděkovat za trpělivost a za důvěru, kterou do mě vkládali.

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Ela Baťová**
Osobní číslo: **H09720**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **J. A. Komenský v dílech českých filosofů 1. pol. 20. století**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Diplomová práce se zaměří k problematice výkladu J. A. Komenského v dílech významných českých filosofů 1. poloviny 20. století, zvláště na Josefa Tvrdeho, Františka Drtinu a Emanuela Rádla. Cílem práce je ukázat proměny hodnocení myslitelského odkazu Komenského v kontextu vlastní filosofie uvedených českých myslitelů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Dršina, F. J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového. Praha: Ústřední výbor
vzdělávací, 1904. Dršina, F. Komenského idea humanitní. Praha: Nákladem
Jednoty Komenského, 1909. Rádl, E. Věda a víra u Komenského. Praha:
Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. Patočka, J. Komeniologické studie I. Stať
O nový pohled na Komenského. Praha: Oikoymenh, 1997. Patočka, J.
Komeniologické studie II. Stať Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho
Komenský a Descartes. Praha: Oikoymenh, 1998. Tvrdý, J. Komenský
a Descartes. Archiv o bádání a životě J.A.K., ročník 16, 1959.
<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet> tematicky relevantní statě publ.
v českých a zahraničních periodikách.

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Věra Schifferová, CSc.

Katedra filosofie

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2010

Termín odevzdání diplomové práce:

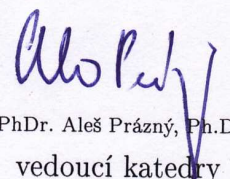
31. března 2012

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84
L.S.

PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Souhrn

Diplomová práce je zaměřena k problematice výkladu J. A. Komenského v dílech českých filosofů první poloviny 20. století. Pozornost je věnována zvláště E. Rádlovi, J. Tvrdému a F. Drtinovi. Je tu předvedeno, jak oceňovali, popřípadě kritizovali význam Komenského myslitelského odkazu. Pozornost je zaměřena na to, kterak byli někteří z uvedených filosofů Komenského idejemi ovlivněni při tvorbě vlastních prací.

Pro Rádla, Tvrdeho i Drtinu byl Komenský filosofem, jehož celoživotním úsilím bylo uplatnění jeho velkolepého projektu nápravy věcí lidských. Je tu ukázáno, že Komenský shledával smysl života v mravnosti, moudrosti a zbožnosti. Ostatně celý jeho plán na obrození lidstva se sestával z požadavku reformované výchovy a vzdělanosti zakládající se na náboženské tradici. Všichni tři jmenovaní filosofové posuzovali význam Komenského pozůstalosti. Hodnotili, jak Komenského koncepce pansofie a výchovy zaujala jeho současníky a jak oslovila svou nadčasovostí i myslitele následujících staletí. Zejména Drtina oceňoval jeho přínos pedagogice. Podle Komenského návrhu byl ostatně v dobách následujících školský systém organizován. Komenského zásada, aby se všichni lidé učili všemu a všestranně, byla založená na přesvědčení, že „*všichni sedí na světě jako diváci ve společném divadle moudrosti boží.*“¹

Pozornost je tu rovněž zaměřena na další témata a komponenty Komenského myšlení. Zvláště Rádl se věnoval otázkám Komenského pojetí pravdy, synkritické metodě či jeho pohledu na vztah vědy a víry. Tvrdý se zabýval především komparací Komenského a Descarta. Tomuto problému je v předložené práci rovněž věnována pozornost.

Klíčová slova:

Komenský – interpretace – Rádl – Drtina – Tvrdý

¹ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 5.

Zusammenfassung

Die Diplomarbeit ist auf die Problematik der Erörterung von J. A. Comenius in den Werken der tschechischen Philosophen der ersten Hälfte des 20. Jahrhundert gerichtet. Die Aufmerksamkeit ist besonders den Werken von E. Rádl, J. Tvrđý und F. Drtina gewidmet. Es ist hier gezeigt wie diese Autoren geschätzten, eventuell kritisierten Bedeutung des Denkvermögens von Comenius. Die Aufmerksamkeit ist daran gerichtet, wie einige von den angegebenen Philosophen durch die Ideen von Comenius bei dem Schaffen der eigenen Arbeiten beeinflusst wurden.

Für Rádl, Tvrđý und Drtina war Comenius Philosoph, dessen lebenslange Bemühungen waren sein grossartiges Projekt zur Verbesserung der menschlichen Dinge zur Geltung zu bringen. Es ist hier gezeigt, dass Comenius den Sinn des Lebens in der Moral, Weisheit und der Religiosität fand. Übrigens sein ganze Plan zur Wiedergeburt der Menschheit bestand aus der Anforderung der reformten Erziehung und Ausbildung gegründet auf der religiösen Tradition. Alle drei genannten Philosophen beurteilten die Bedeutung des Vermögens von Comenius. Sie beurteilten, wie die Pansophie und Erziehung die Konzeption von Comenius die Zeitgenossen eingenommen hat und wie sie durch Überzeitlichkeit auch die Denker in der folgenden Jahrhunderten angesprochen hat. Besonders Drtina schätzte sein Beitrag für Pädagogik. Nach dem Vorschlag von Comenius wurde in den folgenden Zeiten das Schulsystem organisiert. Ein Grundsatz von Comenius, dass alle Leute alles und allseitig lernen sollen, basierte auf der Überzeugung, dass *„alle in der Welt als Zuschauer sitzen in dem gemeinsamen Theater der göttlichen Weisheit“*².

Die Aufmerksamkeit ist hier auch an die anderen Themen und Komponenten der Comenius Denkweise gerichtet. Besonders Rádl widmete sich der Fragen der Comenius Art, wie er die Wahrheit gesehen hat, synkritischen Methode oder seine Ansicht auf die Beziehung der Wissenschaft und Glauben.

² DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 5.

Tvrđý befasste sich vor allem mit der Komparation zwischen Comenius und Descartes. Diesem Problem wird in der vorgelegten Arbeit auch die Aufmerksamkeit gewidmet.

Schlüsselworte

Comenius- interpretation- Rádl- Tvrđý- Drtina

Obsah

Úvod.....	11
1 Komenský ve výkladu Emanuela Rádla	15
1.1 Věda a víra u Komenského	16
1.2 Pojetí pravdy	19
1.3 Synkritická metoda.....	27
1.4 Komenského přízeň k mystice	29
1.5 Věda a víra	31
2 Josef Tvrdý.....	36
2.1 Vztah J. A. Komenského a R. Descarta ve výkladu J. Tvrdeho	37
2.2 Tvrdeho interpretace pansofických snah Komenského	39
2.3 Vývoj vztahu u Komenského a Descarta	42
3 František Drtina.....	49
3.1 Osobnost Komenského z pohledu F. Drtiny	50
3.2 Komenského idea humanitní.....	51
3.3 Význam pansofických snah Komenského ve výkladu F. Drtiny	53
Závěr	64
Použitá literatura	68

Úvod

Předložená diplomová práce je zaměřena na problematiku výkladu J. A. Komenského v dílech významných českých filosofů 1. poloviny 20. století. Motivem práce je zjistit, jak čeští filosofové chápali smysl Komenského snah ještě předtím, než se Komenským začal intenzivně zabývat J. Patočka.

Pozornost je tu věnována zvláště E. Rádlovi, J. Tvrdému a F. Drtinovi. Drtina a Tvrký Komenského myšlenkový odkaz hodnotili pozitivně. Rádl na rozdíl od nich byl vůči Komenskému velmi kritický.

V práci je předvedeno, jak byl význam pansofických snah Komenského těmito filosofy interpretován. Drtina a Tvrký shodně považovali Komenského všenápravný podnik za vhodný nástroj pro povznesení a transformaci lidového vzdělávání a výchovy. Oba oceňovali jeho úsilí směřující k vytvoření organického systému založeného na nutnosti panharmonie, zbožnosti, obrození výchovy a vzdělání národa. Práce se zamýšlí nad tím, jak Drtina a Tvrký posuzovali Komenského projekt založený na myšlence harmonie, jenž vyústil ve velkolepou filosofii výchovy. Komenský pro nápravu všech oborů lidského bytí a konání požadoval, aby se navrátil přirozený stav společnosti, který by znovu nastolil harmonický vztah mezi člověkem, přírodou a Bohem. S úvahami o přirozeném stavu člověka a společnosti rovněž souviselo jeho pojetí lidskosti.

Práce objasňuje, jak Rádl, Tvrký i Drtina nahlíželi na Komenského pojetí humanity. Otázka humanity ostatně náležela k hlavním tématům Komenského filosofie. Kupříkladu F. Drtina ve spisku *Komenského idea humanitní* Komenského nazval „*apoštolem ušlechtilé lidskosti*.“³ Komenského vize přirozeného stavu byla vedena touhou po naplnění lidského poslání. Podle Komenského by se měl člověk jakožto obraz boží pomocí svých schopností podílet na božském záměru budováním společnosti jako harmonického celku. Cílem práce je ukázat historické proměny hodnocení myšlitelského odkazu Komenského. K tomu bylo nutno přihlédnout i ke kontextu celého díla uvedených českých pozitivistických filosofů.

³ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingera- Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII., s. 6.

Jan Patočka ve stati *O nový pohled na Komenského* (1941) vyjádřil nespokojenost s pozitivistickým výkladem Komenského. Podle Patočky byl obraz Komenského v první polovině 20. století deformován, neboť se jeho interpretaci věnovali výhradně pozitivističtí myslitelé. Patočka výslovně upozorňoval na to, že Komenského nelze poměřovat Descartem, eventuálně výsledky moderní vědy. „*S metodou v moderním smyslu nemá to nic společného: každý pokus přiblížit se mu po této stránce musí ztroskotat. ... kritizovat Komenského z hlediska tohoto nového myšlení musí být naivní a neplodné.*“⁴ Proto jsem se rozhodla prozkoumat podrobněji, jak výše jmenovaní filosofové Komenského dílo znali a jak je hodnotili. Podle Patočky totiž teprve doba následující poskytla dostatek podkladů umožňujících patřičný výklad Komenského. Nejdůležitějším pramenem náležitě vykreslujícím jeho filosofický portrét byly tzv. hallské nálezy.

Rovněž jsem chtěla zjistit, zda byl Patočkův kritický názor oprávněný. Protože se Komenským zabýval též Rádl, soustředila jsem se i na jeho hodnocení Komenského.

Diplomová práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitola je věnována rozboru Rádlovy knihy *Věda a víra u Komenského* (1939). Je tu ukázáno, že Rádl byl ostrým recenzentem Komenského. Práce se proto soustředila na odůvodnění této kritiky. Rádl Komenského kritizoval, neboť byl přesvědčen, že nebyl vědcem, nýbrž laikem. Označil ho za slabého filosofa, poněvadž ho poměřoval výsledky soudobé vědy a filosofie. Pokusila jsem se tu objasnit, co vedlo Rádla k odsouzení přírodovědných i nábožensko-filosofických názorů Komenského. Například příčinou Rádlových výtek, jež směřoval ke Komenského koncepci přírodní filosofie, byla nespokojenost s jeho metodou. Podle Rádla si Komenský počínal jako eklektik. Rádl shledával jeho postup neoriginálním. Je zde ukázáno, že jedním z důvodů Rádlova příkrého odsudku Komenského bylo to, že se Komenský pro vlastní myšlení častokrát nechával inspirovat iracionálními složkami filosofie, zvláště pak mystikou. Tato kapitola věnuje pozornost i těm

⁴ PATOČKA, J. *Stat' O nový pohled na Komenského*. In: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997. s. 16.

názorům Komenského, které byl Rádl s to akceptovat. Například oceňoval Komenského úsilí o sjednocení vědy a víry a z toho plynoucí jeho přesvědčení o existenci jedné jediné pravé pravdy.

Druhá kapitola se zabývá J. Tvrdým a jeho analýzou vztahu Komenského a Descarta. Cílem Tvrdeho statě *Komenský a Descartes* bylo představit filosofické koncepce obou myslitelů a vymežit jejich rozdíly. V práci je objasněno, v čem Tvrdý shledával hlavní příčinu jejich neshod. Tvrdý u uvedených filosofů spatřoval hlavní rozdíl v jejich badatelském postupu a v pramenech, ze kterých čerpali. Poukázal na to, že zatímco se Komenský při své tvorbě nechal ovlivnit mimo jiné i iracionálními složkami filosofie, Descartes se odevzdal výlučně do rukou exaktní vědy. V této kapitole je kladen důraz na vymezení postavení Komenského a Descarta v rámci 17. století. Tvrdý dospěl k závěru, že ačkoli se Komenský a Descartes častokrát vzájemně kritizovali, převzali od sebe několik myšlenek, které následně implikovali do vlastních prací. Zvláště Komenský se nechal inspirovat Descartem, když použil jeho myšlenku „Ego cogito, ergo sum“.

V třetí kapitole je analyzován výklad Komenského v díle F. Drtiny. Je tu předvedeno, že Drtina Komenského posuzoval především z hlediska jeho působení v pedagogice. Práce ukazuje, čemu Drtina v rámci Komenského myšlení připisoval největší význam. Je tu upozorněno také na to, že Drtina velmi oceňoval Komenského ideál výchovy. Rovněž vyzdvihoval jeho pansofický projekt zahrnující obnovení škol a zdokonalování obecného vzdělávání. Ostatně Drtina považoval Komenského dokonce za průkopníka v oblasti vzdělanosti a výchovy. Uznával a oceňoval Komenského nejen jako myslitele, nýbrž i jako člověka.

Filosofové, jejichž myšlenky o Komenském jsou předmětem této práce, se dopouštěli té chyby, že Komenského ideje nehodnotili s ohledem na kontext jeho doby. Navzdory kritickému přístupu ke Komenskému však klasifikovali Komenského jako myslitele pokroku a jako reformátora, jenž dokázal předpovědět, kam bude společnost v budoucnu směřovat. V práci jsou objasněny i důvody, které vedly Komenského k úsilí o zvelebování společnosti. Jeho

neutuchající touha po povznesení všech příslušníků svého národa byla hluboce zakořeněna v jeho vlastenectví.

Práce dospěla k závěru, že Patočkův požadavek, aby Komenského myslitelský odkaz byl analyzován i v kontextu vnitřního vývoje jeho myšlenek, jež procházely různými etapami, je nanejvýš oprávněný. Rovněž je zapotřebí k jeho filosofii přistupovat s ohledem na jeho osobní životní peripetie. *„Teprve na základě takového vylíčení můžeme pochopit Komenského filosofickou myšlenku v její vlastní povaze a na základě toho potom rozhodnout, jak dalece je s to nás oslovovat a inspirovat i dnes.“*⁵

⁵ PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998. s. 290.

1 Komenský ve výkladu Emanuela Rádla

Emanuel Rádl (1873-1942) po absolvování gymnázia pobýval jako novic v klášteře, avšak po dvou letech odešel, ba dokonce, odvrátil se od katolické církve. V roce 1898 ukončil studium přírodních věd na FF UK. Kromě biologie a fyziologie se též zaměřil na filosofii. Byl ovlivněn především T. G. Masarykem a H. Drieschem⁶. Rádl se podobně jako Driesch odvrátil od experimentální biologie a věnoval se přírodní filosofii. Zabýval se rovněž historií novověkých biologických teorií.

Rádlův zájem o otázky přírodní a filosofické se prolínal s tématy z oblasti politiky a náboženství. Patřil mezi stoupence Masarykova realismu. Stál u zrodu realistického hnutí v roce 1919⁷ a angažoval se v různých dalších pokrokových organizacích. Byl též zakladatelem revue *Nové Atheneum*, podílel se na řízení *Křesťanské revue* i na vzniku *Československé ligy pro lidská práva*. Upozorňoval na důležitost propojení filosofie s živými problémy společnosti: „hlásíme se k Masarykovi tím, že chceme, aby soudobé veřejné události byly příležitostí i látkou filozofického uvažování a formování otázek“.⁸

Ústředním námětem Rádlovy filosofie byly otázky pojetí přírody v novověku z pohledu vitalismu, úloha náboženství v životě jedince i v životě společnosti, problém etických pravidel v životě člověka. Pro Rádla „rozhodujícím morálním činitelem bylo přesvědčení, že rozum činí člověka bytostí mravně odpovědnou...“⁹ Pozornost zaměřil též na otázku pravdy. Jak opakovaně upozorňoval, zodpovězení této otázky je nanejvýš žádoucí, poněvadž ze spleti všech pravd obsažených v každém odvětví lidského bádání je třeba nalézt pravou pravdu a její měřítko. K jeho nejznámějším dílům náleží *Útěcha z filosofie*, *Západ a Východ*, *Dějiny filosofie*, *Věda a víra u Komenského*, *Romantická věda*, aj. E. Rádlovi se jako jednomu z mála českých filosofů dostalo světového uznání ještě za jeho života.

⁶ Hans Driesch (1867- 1941) byl německý zoolog a průkopník nevitalistické přírodní filosofie.

⁷ Srov. <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/radl.html>

⁸ Tamtéž.

⁹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 342.

Rádl se též zabýval studiem J. A. Komenského. Jeho zájem o Komenského byl původně veden zájmem o přírodní filosofii, kterou Rádl v kontextu s Komenským prvně promýšlel v článku *Přírodní filosofie Komenského* (1918).¹⁰ Tuto stat' později pojal do svého nejznámějšího komeniologického spisu *Věda a víra u Komenského* (1939). Rádl zde zhodnotil Komenského vztah k vědě a teologii, jejich vzájemné propojení, jeho pansofické snahy i zálibu v mystice. Stručné zmínky Komenskému věnoval i ve svých *Dějínách filosofie*.

O Rádlově kritice Komenského důkladně pojednal německý komeniolog W. Korthaase, jenž upozornil na to, že Rádl byl po P. Bayleovi a Ch. Adelungovi dalším ostrým kritikem Komenského filosofie. Rovněž J. Hendrich a J. Tvrďý zaujali ke Komenskému kritický postoj. Důvody jejich kritiky však nebyly podle německého komeniologa W. Korthaaseho tak podivné, jako u Rádla. Korthaase Rádlov přístup ke Komenskému shledával pozoruhodným z toho důvodu, že Rádl sympatizoval a v jistých směrech i navazoval na myšlenky Masaryka. Masaryk si totiž, jak známo, naopak Komenského vážil jako nejvýznamnějšího myslitele v českých dějínách.¹¹

1.1 Věda a víra u Komenského

Rádl ve spisku *Věda a víra u Komenského* vyzdvihl Komenského jako největšího českého filosofa před dobou národního vzkříšení.¹² Komenského tu nicméně podrobil ostré kritice jako myslitele, který dával pedagogice a zbožnosti přednost před filosofii. Jak upozornila D. Čapková, Rádl viděl v Komenského tvorbě převahu převzatých myšlenek a uplatňování dogmatických tvrzení na úkor filosofické argumentace.¹³ Ostatně podobný názor na Komenského sdílel i J. Patočka, jenž, jak známo, poukazoval na to, že Komenský vskutku nepatřil mezi myslitele podávající o svých zjištěních nepochybné důkazy. Byl tím, kdo naopak

¹⁰ KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 80.

¹¹ Srov. Tamtéž, s. 74. T. G. Masaryk psal o J. A. Komenském například In: MASARYK, T. G. *Stručný náčrt dějin filosofie*. Kapitola LXVI. *Komenský*. In: *Filosofický časopis*. Ročník XL. č. 1, 1992.

¹² Srov. RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939, s. 7.

¹³ Srov. ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51. s. 91.

výsledky svého bádání pouze stanovil a poté je nabídl ke spekulaci.¹⁴ Nicméně Patočka v tom nespatořoval slabinu Komenského, jen odlišnost od moderní vědy. Rádl Komenského kritizoval, poněvadž u něho nenalezl to, co u něho nalézt chtěl. Toužil ho spatřit ve světle nové, moderní doby ovlivněné racionalismem a empirismem.

U Komenského se však prolínaly motivy mystické s motivy soudobého racionalismu. Komenský, na rozdíl od tehdejších mechanistů, chápal přírodu jako organický celek, v němž se na základě pansofie a panharmonie rodí a vyvíjí lidská bytost. Odmítal ideu matematizace přírody opanované člověkem. Ostatně Rádl podobně pohlížel na přírodu, když odsuzoval její mechanizaci.¹⁵

Jak uvedl J. L. Hromádka v knize *Don Quijote české filosofie: Emanuel Rádl 1873- 1942*, Rádl poukázal na to, že se člověk moderní doby vzdaluje od přírody a přerušuje s ní přirozené pouto. „*Doba renesanční, jejímž hlavním znakem je ‚nedostatek mravního poměru k životu‘, otrásla organickým názorem světovým, podle něhož člověk jest z tohoto světa, bratrem všech věcí, lidí, zvířat, rostlin, hvězd.*“¹⁶ Rádl se tento odklon od organické přírody snažil překonat vitalismem a tím, že chtěl, aby v sobě moderní člověk znovu našel smysl pro živý svět, aby k přírodě přistupoval s pokorou a zároveň s mravností: „*Základem morálního života je vidět (vnitřním zrakem) skutečnost; odevzdat se jí; žasnout, věřit, chápat, být slabým služebníkem vládnoucí skutečnosti.*“¹⁷

Komenský se svými postoji propagátora reformace nacházel jak v době končící, tak v době počínající koncepcí, s nimiž se ztotožňoval. Rádl však neměl pro jeho balancování mezi tradicí a modernou pochopení. Na to upozornil i Korthaase v článku *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker, Peripatetiker und „sehr schwachen Philosophen“ Comenius*. Rádl Komenského „*neviděl někde na*

¹⁴ Srov. PATOČKA, J. *Stať O nový pohled na Komenského*. In: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997. s. 16.

¹⁵ Srov. KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 78.

¹⁶ HROMÁDKA, J. L. *Don Quijote české filosofie: Emanuel Rádl 1873- 1942*. Brno: Nakladatelství L. Marek, 2005. s. 79.

¹⁷ HROMÁDKA, J. L. *Don Quijote české filosofie: Emanuel Rádl 1873- 1942*. Brno: Nakladatelství L. Marek, 2005. s. 83.

hranici mezi středověkem a novověkem, nepočítal ho proto k přechodovým filosofům, kteří připravovali moderní myšlení. Komenský byl pro něj jen strnulý středověk.¹⁸ Patočka by jistě tento Rádlův výrok považoval za naivní. Ostatně Patočka Komenského balancování mezi tradicí a moderním myšlením neodsuzoval. Jak známo, J. Patočka žádal, abychom pro porozumění Komenskému vycházeli z tehdejšího myšlenkového světa. Teprve až tak učiníme, budeme moci Komenského dílo ocenit a konfrontovat s mysliteli 17. století.¹⁹

Rádl přistupoval ke Komenskému velmi kriticky. Přesto však zdůrazňoval, že navzdory tomu je třeba Komenského filosofii studovat, neboť díky jejímu porozumění budeme schopni nahlédnout problematiku dnešní filosofie a i samotné odpovědi na její otázky se nám budou jevit zřejmější.

Rádl se v díle soustředil především na Komenského filosofii a jeho vztah k vědeckým disciplínám. Nezapomněl však ony postoje uvést do souvislosti s Komenského současností i s dobami předešlými. Neopomněl také jeho ideály srovnávat s ideály dalších velikánů, jimiž se Komenský nechal mnohdy inspirovat, například F. Baconem, T. Campanellou, aj.

I přes názorové neshody Rádl Komenského označil za „našeho prvního systematika přírodní filozofie.“²⁰ Vedle přírodní filosofie Rádl oceňoval Komenského pansofické snahy, jež prostupují snad všemi jeho spisy a jsou obsaženy v každé sféře lidského působení. Jeho všenápravné tendence souvisely nakonec i se situací tehdejšího světa, který se podle Komenského zmítal v chaosu. Komenský proto usiloval o změnu, o překonání chaosu právě prostřednictvím svých pansofických a irénických snah. „... Zmatek jest všechno, co se necítí solidárním s poslední podstatou světa, co se od svého okolí

¹⁸ „...Er sah ihn nicht irgendwo auf der Grenze zwischen dem Mittelalter und der Neuzeit, er zählte ihn deshalb nicht zu den „Übergangphilosophen, von denen das „moderne Denon vorbereitet wurde.“ In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 81-82. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

¹⁹ Srov. PATOČKA, J. *Stať O nový pohled na Komenského*. In: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997. s. 16.

²⁰ ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51. s. 91.

*mechanicky odlučuje: každá povrchnost, lhostejnost, nahodilost, každá nepřirozenost, každé násilí.*²¹ Urovnání těchto zmatků a nastolení harmonie ve světě je úkolem pansofie.

Jak známo, hlavním cílem Komenského snažení byl projekt, v němž mělo dojít k nápravě dílčích částí, od sféry vzdělání a výchovy až k nápravě věcí lidských, jejíž součástí měla být náprava společnosti jako celku. Komenský tento dokonalý panharmonický svět rozvrhl v duchu triadismu do třech základních složek: rozlišil vrstvu přírody, člověka a Boha. Podle Rádla panharmonie byla Komenskému prostředkem veškerého poznávání. *„Základem jak tvoření, tak poznávání všech věcí je harmonie.*²² Komenského úsilí bylo zaměřeno k systematickému obrození společnosti ve všech jejích sférách. Tato představa reformace měla vycházet ze znalosti přírody a z poznání pravé skutečnosti, což umožňovala právě pansofie. Komenský stavěl člověka do role pomocníka božího, jemuž je od přirozenosti dáno podílet se na jeho díle a spoluutvářet tak harmonický celek skrze své schopnosti (*ars*), které by měly být obrazem schopností přírody (*natura*).

Korthaase však upozornil na to, že Rádl Komenskému vytýkal, že celá jeho myšlenka panharmonie ustrnula na teoretické úrovni. Tím, že Komenský, namítal Rádl, nestanovil konkrétní obsah svých vševedných a všenápravných záměrů *„překrásná idea českobratrská o harmonii všehomíra nabyla... rázu utopistického... .*²³

1.2 Pojetí pravdy

Tématem, jemuž Rádl též věnoval velkou pozornost, bylo pojetí pravdy a okolnosti jejího hledání. Rádl, jak uvedl Korthaase, u Komenského poukázal na

²¹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 8.

²² RYBÁK, D. *Komenského synkritická metoda*. Bulletin Unie Comenius, Praha: Unie Comenius ve spolupráci s Univerzitou Karlovou- Pedagogickou fakultou, 2008. Ročník 16, číslo 27- 28. s. 28.

²³ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 14.

absenci „*filosofického citu, který vytuší, kde hledat pravdu...*“²⁴ Rádl u Komenského postrádal základní rys opravdové filosofie, totiž originalitu myšlenek.²⁵ Vytykal mu rovněž jeho přílišný zájem o pedagogiku. Rádl se při rozboru Komenského odkazu mnohokrát mýlil. Komenského názory vytrhával z kontextu celého jeho díla a nezkoumal je ani z kontextu Komenského doby. Přehlédl celkovou souvislost dílčích aspektů, které se při pohledu na Komenského myšlenkový odkaz vyjeví. Ostatně na nezbytnost studovat Komenského z hlediska celistvosti všech komponent jeho myšlení poukazovali pozdější komeniologové, například J. Patočka, ale i J. Polišínský, když v monografii *Jan Amos Komenský a jeho doba* napsal: „... *Na příště se budeme snažit pochopit Komenského dílo v jeho celku a v jeho obecných souvislostech. ... Víme-li dnes, že Komenský-bohoslovec býval přeceňován a že bez jeho názorů filosofických nepochopíme jeho názory pedagogické...*“²⁶

Rádl si povšiml, že Komenský věřil v jednu jedinou pravdu. Komenský své přesvědčení zakládal na náboženském učení, v němž se praví, že vše, co je, vzniklo ze stejné látky, stejným způsobem, podle stejného vzoru. „*Bůh nás všechny stvořil z téže hmoty a podle téhož obrazu.*“²⁷ Vše má tudíž stejnou podstatu, z níž pro nás může vyvěrat pouze jedna jediná pravda. Ústředním motivem pravého a správného poznání je porozumění problému jako celku. Komenský „*proto užíval i metaforu světla, které ozařuje všechno, je-li to opravdu ve světle, tj. poznává-li se všestranně, omnes omnia omnio.*“²⁸ Komenský podle Rádla odsuzoval parciální poznání pravdy, neboť věřil, že nenahlédneme-li všechny důvody problému, nemůžeme nalézt jeho adekvátní řešení. Tento Rádlův postřeh ocenila D. Čapková.

²⁴ „...*Er bewertet dessen gesamte Philosophie und bescheinigt ihm, nicht einmal das ‚Gefühl‘ das ahne, wo die Wahrheit zu suchen ist.*“ In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 81. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

²⁵ Srov. KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 81.

²⁶ POLIŠENSKÝ, J. *Jan Amos Komenský a jeho doba*. Praha: Orbis, 1957. s. 4.

²⁷ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 9.

²⁸ ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51. s. 93.

Jak známo, Komenský pojímal světlo jako nástroj k osvětlení mysli jedince. S pomocí světla je člověk s to procitnout z říše temnoty, v níž se podle Komenského zmítal. Člověk osvětlený tímto rozumovým světlem se vymaňuje z područí nepravostí, čímž se mu otevírá možnost vydat se na cestu správného myšlení. Světlo pro Komenského symbolizuje pravé poznání, které v sobě skýtá příslib nápravy věcí lidských.

Rádl upozornil, že myšlení, respektive rozhodování, není pro člověka žádnou nahodilou činností, nýbrž je aktem ovlivněným spodními vrstvami psychiky. Podle Komenského v mysli člověka, napsal Rádl, znějí jakési vnitřní hlasy, které směřují jeho rozhodování k dobrým volbám, a tedy i k hledání pravdy. Kdybychom se všichni poddali své přirozenosti, jež naše vědomí do jisté míry formuje a pudí k činnosti, „*všichni bychom měli tentýž názor o věcech a tytéž náklonnosti*“.²⁹ Rádl upozornil na to, že se Komenský při promýšlení této otázky zřejmě inspiroval antickými mysliteli, zejména pak Sókratem a jeho daimonionem, které ztělesňovalo onen hlas varující před špatným jednáním. Rozhodnutí ovlivněné tímto vnitřním hlasem potom mělo člověka dovést na správnou cestu. Komenský a Sókrates směřovali k témuž cíli, když usilovali o nastolení harmonie. Podle Rádla se však lišili v tom, co podle nich harmonie měla obsáhnout. Zatímco Sókrates uvažoval o osobní harmonii, Komenský chtěl zharmonizovat celý svět.³⁰

Rádl připomněl Komenského myšlenku, že každý jedinec je od své přirozenosti puzen žádostivostí po vědění a poznávání, po víře ve vyšší autoritu v Boha a po správném a dobrém vedení společnosti. Všechny tři žádostivosti byly naplněny, píše Rádl, již v ráji: „*když Bůh učinil znáti a jmenovati zvířata, počala se filosofie, když dal Adamovi přikázání, počala se bázeň Boží, a rodina Adamova byla počátkem občanského života.*“³¹ Ideální společenské uspořádání podložené harmonickým vztahem člověka k Bohu, k ostatním lidem a k přírodě

²⁹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 9.

³⁰ Srov. KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 82- 83.

³¹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 10.

je takto přirozeným stavem lidského bytí, „*neboť všichni lidé jsou od přirozenosti dobří, jak z toho vidíš, nikdo o své újmě nechce být nevědomým, bezbožným, utlačovaným.*“³² Avšak onen přirozený harmonický stav, uvedl Rádl, může být snadno narušen a zničen, když lidé přestanou jednat za účelem dobra, když jejich touha po zisku přemůže rozumové uvažování. „*Nahodilosti životní porušují onen ideál, zatemňují rozum lidský, otupují vůli k dobru a oslabují mohutnost k činu.*“³³ V ten okamžik se zhroutí Komenského představa světa jako jednotného a harmonického celku usilujícího o nápravu věcí lidských. Rádl měl za to, že tam, kde panuje násilí, nelze onu reformu prosadit. Nápravy a harmonizace společnosti se nedocílí, pokud člověk dobrovolně netouží a neusiluje o nápravu věcí jak pro svůj užitek, tak pro užitek celého společenství. Rádl byl přesvědčen, že člověk jakožto bytost od přirozenosti svobodná, uplatňující zdánlivý nárok všech na všechno, tímto způsobem jednání nastoluje ve společenství chaos. Jedná-li pouze ve svém vlastním zájmu, vnáší tím nutně do veřejného dění zmatek. „... *Lidé dospěli ve vývoji onoho bodu, kde překážky škodlivé jejich zachování v přirozeném stavu, vítězí odolností nad silami, které každý jedinec může vynaložiti, aby se udržel v tomto stavu. Tu tento prvotní stav nemůže dále trvati; a lidský druh by zahynul, kdyby nezměnil svůj způsob života.*“³⁴

Podle Rádla Komenský chtěl docílit toho, aby v ideální společnosti žili ideální občané. Toho chtěl Komenský dosáhnout správnou výchovou probouzející v jedinci jeho lidství. Proto stanovil svět Školou boží moudrosti a školu Dílnou lidskosti. Ostatně celoživotním projektem Komenského úsilí bylo probouzet a prohlubovat v lidech jejich lidskost.

Rádl poukázal na to, že Komenský propagoval myšlenku přirozené výchovy založené na analogii dovedností člověka a přírody. Komenský věřil, že do přírody byly vtisknuty božské ideje, které jsou podstatou všeho, tedy i člověka. Ideálním vychovatelským a vzdělávacím postupem by tedy bylo čerpat znalosti

³² RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 10.

³³ Tamtéž.

³⁴ ROUSSEAU, J. J. *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 1949, s. 23.

ze zmíněné přírody, z Písma a z nás samých, neboť i v lidské mysli jsou uloženy prvky boží moudrosti.

Jak známo, Komenský chtěl vytvořit takový pedagogický systém, který by poskytoval vzdělání všem lidem bez rozdílu, poněvadž každému člověku bylo dáno do vínku ono rozumové světlo, které je třeba rozvíjet. Rádl Komenskému vytýkal, že jeho úsilí směřovalo především k pedagogice a že bylo jednostranně zaměřené. Jistěže Komenský jako humanista usiloval o výchovu a vzdělání národa. Byla to pro něho nepostradatelná komponenta pro vznik harmonické společnosti, poněvadž, jak upozorňuje, člověk nepřichází na svět jako hotová, ucelená bytost. Podle Komenského se člověk stává člověkem teprve výchovou. Teprve výchova ho formuje a probouzí v něm jeho člověčenství. Vzdělání a výchova člověku umožňují správnou orientaci jak v mezilidských vztazích, tak ve světě. Komenského ideu výchovy k lidskosti ostatně vysoce oceňoval i J. Patočka: výchova a vzdělání jsou prostředkem, „*jak od nepravdy přejít k pravdě, od nicoty k bytí, od bloudění a zmatku k řádu a zákonitosti....*“³⁵

Komenského pansofie je podle Rádla „*svého druhu smlouvou společenskou.*“³⁶ Rádl se domníval, že podobnou teorii ideálního stavu společnosti zpracoval i Komenského následovník J. -J. Rousseau ve spise *O společenské smlouvě*. Rousseau tu svůj výklad založil na přesvědčení, že přirozený stav ve společnosti je pro jedince nejlepší alternativou. Podle Rousseaua člověk na svět přichází jako čestný a dobrý. Teprve pod vlivem institucí se z něho stává opak: „... *všechno zlo a zloba, pod níž musí lidé trpět, pochází z civilizace. ... Od přírody je člověk dobrý a také šťastný.*“³⁷

Člověk však se vstupem do civilizace ztrácí svou původní přirozenost a musí se přizpůsobit nově vzniklým podmínkám. Řád přírody nahrazuje řád kultury, kde nemá vše svůj přirozený běh, kde není vše dobré a štěstím oplývající. Do tohoto světa si jedinec přináší jen onu morální svobodu, která mu je dána od

³⁵ PATOČKA, J. *Úvod prvního svazku Vybraných spisů J. A. Komenského*. In: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoyomenh, 1997. 337.

³⁶ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 11.

³⁷ REICH, K. *Staatsrecht und Ethik bei Rousseau*, in: *Gesammelte Schriften*, Hamburg, 2001, s. 200 – 212 nn. Přeložil J. Kuneš pro potřeby seminářů z MOMY 2, akad. r. 2009/2010, FF Univerzita Pardubice, (citováno podle překladu), s. 3.

přirozenosti. „*Mravnost se musí zakládat na specifickém faktu lidské přirozenosti, která leží v morálním smyslu, pocitu sympatie. V tomto tkví bonté naturelle, přirozená lidská dobrota.*“³⁸

Podle Rádl Komenský položil základy této teorie o zachování jakéhosi přirozeného stavu usměrňovaného obecně platnou společenskou smlouvou o necelých sto let dříve než Rousseau, jehož návaznost na Komenského je, jak píše Rádl, znatelná. Oba shodně hlásali, že pro upevnění původního stavu a pro potření zmatků a chaosu panujícího mezi lidmi a kulturami je třeba prosadit ony zásady společenské smlouvy, která bude „...*smlouvou moudrých, mravných, zbožných lidí, kterou se na zemi navrátí přirozený stav.*“³⁹ Takový ideální stav uvede v soulad jak veškeré lidské konání, tak i věci lidské, mezi něž Komenský řadí filosofii, politiku a náboženství. „*V tomto přirozeném stavu se nebude filosofie bouřit proti náboženství, věda nepůjde slepě podle theologie, mravnost se nebude přičítati politice, nýbrž všechno bude zharmonizované.*“⁴⁰

Rádl ve spisku *Věda a víra u Komenského* zkoumal Komenského vševědu jako universální metodu mající za cíl zachování či znovunastolení přirozeného harmonického stavu. Rádl Komenského vize do jisté míry oceňuje, avšak kriticky poukazuje na počáteční záměr jeho pansofie, a sice „...*sepsati populární český spis shrnující vědní materiál po způsobu lucidářů, populárních to encyklopedií,...které by shrnovaly všechn duchovní život všech národů a všech dob*“⁴¹ Tohoto cíle se, jak známo, Komenskému nepodařilo dosáhnout.

Rádl Komenskému často vytýkal jeho přílišný sklon k úvahám o nutnosti harmonického vědění, které by bylo „*blahodárné*“.⁴² Postrádal u něho definice, žádal přesnější uspořádání vševědy a stanovení jejího obsahu. Protože to Komenský neučinil, dosáhl jen toho, že jeho fantastická idea přirozeného stavu nebyla u mnohých myslitelů posuzována jako něco reálného a uskutečnitelného,

³⁸ REICH, K. Staatsrecht und Etehik bei Rousseau, in: *Gesammelte Schriften*, Hamburg, 2001, s. 200 – 212 nn. Přeložil J. Kuneš pro potřeby seminářů z MOMY 2, akad. r. 2009/2010, FF Univerzita Pardubice, (citováno podle překladu), s. 3.

³⁹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 11.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 13.

⁴² Tamtéž, s. 14.

nýbrž jako pouhá utopie. Utopický ráz Komenského děl mohl být též jednou z příčin negativního a nesouhlasného postoje mnohých interpretů.

D. Čapková ve stati *Vztah vědy a víry u Komenského* ukázala, že Rádl Komenského vševědným tendencím dostatečně neporozuměl. Podle Čapkové nelze souhlasit s Rádlovou představou Komenského pansofie jakožto pouhé „encyklopedie poznatků“⁴³. Komenského termínu pansofie je nezbytné rozumět v plném jeho rozsahu, který nemusí být podle Čapkové jen souhrnem vědeckých zjištění či vědomostí, jak proklamoval Rádl, nýbrž který je onou všemoudrostí „jako výbor z nejdůležitějších poznatků,... filosofických principů o vztahu člověka k celku světa, k přírodě, k lidem, k Bohu.“⁴⁴ Čapková rovněž poukázala na to, že významným požadavkem pansofie byla touha po vyrovnanosti lidské činnosti s okolním světem. Nastolením takového harmonického vztahu člověka a lidstva k přírodě by měly být uvedeny všechny sféry světa v soulad. Komenský konání pojmenoval „pansofická metafyzika“⁴⁵. Pansofická metafyzika měla privilegium před všemi ostatními vědami. „V jakékoli hierarchii věd měla pansofická metafyzika postavení... jako jejich metodologický základ.“⁴⁶

Z pansofie se zrodily počátky všech vědních disciplín, a jak uvedl J. Patočka ve svých komeniologických studiích „všelékem, který nesjednocenému lidstvu předepisuje k jeho léčbě, je universalita.“⁴⁷ Rádl postrádal ve výkladu Komenského pansofie její explicitní vysvětlení. Namísto toho Komenský, podle Rádla, skutečný význam pansofie pouze naznačil prostřednictvím podobností. To, co Rádl zavrhl, naopak ocenil J. Patočka.

Rádl podrobil kritice i Komenského postoj k rozumu. Poukázal na to, že Komenský měl strach z rozumu: „Bojí se rozumu, protože prý rozum, chtěje o všem sám rozhodovati, porušuje harmonii.“⁴⁸ S tímto Rádlovým závěrem ovšem nesouhlasí Čapková, jež je přesvědčena, že Rádl Komenského myšlenkovému

⁴³ ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51. s. 93.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998. s. 213.

⁴⁸ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 15.

odkazu vůbec neporozuměl. Rádlovo nepochopení se týká i úlohy rozumu v dílech Komenského. Čapková podala vyčerpávající, argumenty podloženou obhajobu odhalující četné aspekty Komenského pojetí rozumu, které zůstaly Rádlovi skryty. Komenský se snažil propojit sféru rozumovou se sférou smyslovou, „...chtěl ukázat, že uvědomělý čin,... je výsledkem k spolupůsobení všech daností a vlastností člověka i jeho vztahu k prostředí, v němž žije, a k tradici, na niž navazuje.“⁴⁹ Přizváním rozumu k smyslovým vjemům Komenský ukázal psychologický a antropologický rozměr svého vědeckého působení. Komenského „úsilí, aby byl rozum integrován se smyslovým vnímáním, s citem, s vůlí, se svědomím“⁵⁰ ho nasměrovalo ke studiu člověka a světa.

Čapková spatřuje důvod toho, proč Rádl Komenskému neporozuměl, v tom, že se Rádl náležitě nezabýval těmi díly, v nichž Komenský pojetí rozumu vysvětloval. Komenský, oproti Rádlovi tvrzení, roli rozumu neznevažoval, ba naopak. Čapková připomíná, že v době, kdy Rádl o Komenském psal, byla dostupná *Panaugie*. Kdyby ji Rádl vzal do rukou, pak by si přečetl Komenského tezi, „že první kořen veškeré aktivity lidské přirozenosti, ať dobré nebo špatné, je v rozumu.“⁵¹ Člověk jakožto svobodná bytost má nárok při svém rozhodování zvolit tu z možností, která se mu jeví jako nejlepší. Rozhodnutí předchází proces, v němž prvotní přirozený impulz k jednání vychází z vůle. Následná úloha rozumu spočívá v tom, že vyhodnotí to, co jsme dříve vnímali jen smyslově. Podle Komenského je role rozumu nepostradatelnou složkou správného poznávání. Rádlova interpretace Komenského pojetí rozumu byla chybná, neboť soudil, že se Komenský obával vlivu rozumu na jednání a poznávání člověka. Rádl si též neuvědomil, že Komenský nechápal rozum jako činitele, který si uzurpuje veškeré právo volby, a proto je třeba se ho stranit. Komenský naopak považoval rozum za základní složku veškeré lidské činnosti.

⁴⁹ ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51, s. 93.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Tamtéž.

Komenský přikládal rozumu důležitou roli v poznávání. Rozum je podle Komenského jedním z činitelů v procesu poznávání prolínající se se smyslovými složkami vnímání. Ostatně podobně Komenský pojímal svět, který pro něho byl harmonickou jednotou, v níž chtěl spojit tři prameny poznání: smysly, rozum a víru. Konečně jeho „*syntéza kosmického, eschatologického dramatu a rigidní struktury universa je význačným rysem Komenského obrazu světa.*“⁵² Komenský se svým pojetím rozumu stavěl do opozice vůči myslitelům „*jako Galilei, Bacon, Descartes, Hobbes,...* kteří emancipovali rozum v oblasti věčné skutečnosti a separovali jej od ostatních lidských projevů.“⁵³ Uvedení myslitelé chápali rozum jako prostředek, s jehož pomocí člověk nahlížel realitu jako takovou. Úloha rozumového poznání měla spočívat v pozorování a vyhodnocování skutečnosti z vnějšku. Na skutečnost nazírali jako na „*mechanický celek*“⁵⁴. Komenský svou vizí „*světa jako organického celku, člověka jako mikrokosmos ve vztahu ke světu makrokosmu*“⁵⁵ zaujímal odlišné stanovisko. Komenský stavěl člověka do centra dění, činil z něho nedílnou součást universa, jemuž bylo umožněno vnímat a poznávat svět. Komenský na tomto základě vystavěl ideál harmonie člověka toužícího po vědění a po porozumění světu jako celku. Příroda představovala pro Komenského živý systém, který by měl být pro člověka vzorem. Ukázala mu principy, na nichž stojí vznik života, vztahy ve světě, podle nichž by se měl člověk učit a vychovávat. Komenský „*na přírodu nepohlížel badatelsky, ale z hlediska účelu, jaký má pro člověka, hlavně vychovatelsky.*“⁵⁶

1.3 Synkritická metoda

Synkritická metoda Komenského vychází ze způsobu zkoumání, jež se zakládá na podobnostech. Komenský tu vedle dvou všeobecně známých vědeckých postupů, indukce a dedukce, promýšlel další, novou možnost poznávání. Komenský přiblížil úlohy oněch metod: „*Vlastním úkolem analýzy je*

⁵² PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes.* In: *Komeniologické studie II.* Praha: Oikoymenh, 1998. s. 215.

⁵³ ČAPKOVÁ, D. *Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy.* Filosofický časopis, Praha: Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV, 1992. Ročník 40. č. 1. s. 17.

⁵⁴ Tamtéž, s. 18.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž, s. 19.

vyhledávat části věcí, úkolem syntézy hledat řád části v celku, synkrise pak společnou a vnitřní formu představovaného předmětu s jeho pravzorem, v které je síla a život věcí.“⁵⁷ Je překvapivé, že Rádl, jenž na Komenského pohlížel převážně kriticky, synkritickou metodu pozitivně ocenil. Analogie nepředpokládají na první pohled zřejmou analogii pozorovaných věcí či jevů. Jedná se „o vztah mezi věcmi. A tento vztah se zase neomezuje na pouhé dvě konkrétně srovnávané věci, ale předpokládá jisté celkové vidění světa, spjatost a danost všech věcí na půdě, která není bezprostředně dána.“⁵⁸ Rádl pro názornost použil příklad: „Je-li pravda, že Newton přišel na gravitační teorii pozorováním padajícího jablka, řídil se tímto soudem.“⁵⁹

Rádl upozorňoval, že symbolika zaujímala v dílech Komenského důležité postavení, protože věřil ve správnost a názornost synkritické metody: „Všechna dřívějších lidí moudrost byla v symbolisaci věcí.“⁶⁰ Podle Rádla se metoda analogie nezakládá pouze na samotném srovnávání věcí. Obsahuje cosi hlubšího. „... Ona obrazná označování věcí nejsou pouhé podobnosti (jak by se mohly zdát lidem ne dosti prozíravým), ale zřejmě jedny a tytéž stopy vyšší přirozenosti (totiž boží) a znamení vtištěná do rozličných látek.“⁶¹

Rádl hodnotil tuto metodu ze dvou hledisek. Na jedné straně ji chválil pro její příhodné využití v oblasti vědy, když myšlenku analogie, jak to ostatně uvedla i Čapková, ocenil jako podnětnou pro vědu. Ovšem na straně druhé poukazyval na Komenského neschopnost rozeznat rozdíl mezi důkazem a analogií.⁶² Tato výtky byla Komenskému adresována již za jeho života. Komenský vyzdvihoval krásu a přednost této metody navzdory jejímu pro některé myslitele nepřilíživému závěru. Mnozí totiž synkritickou metodu posuzovali z hlediska přesnosti jejího závěru. Domnívali se, že pro lepší názornost je vždy jasnější orientovat se v úsudku založeném na skutečnosti než na pozorování vycházejícím z

⁵⁷ RYBÁK, D. *Komenského synkritická metoda*. Bulletin Unie Comenius, Praha: Unie Comenius ve spolupráci s Univerzitou Karlovou- Pedagogickou fakultou, 2008. Ročník 16, číslo 27- 28. s. 27.

⁵⁸ Tamtéž, s. 21.

⁵⁹ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 25.

⁶⁰ Tamtéž, s. 26.

⁶¹ RYBÁK, D. *Komenského synkritická metoda*. Bulletin Unie Comenius, Praha: Unie Comenius ve spolupráci s Univerzitou Karlovou- Pedagogickou fakultou, 2008. Ročník 16, číslo 27- 28. s. 24.

⁶² Srov. ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica, 1994. Ročník 24. č. 51. s. 91-92.

podobnosti, tedy z pouhého obrazu skutečnosti. Synkritická metoda u Komenského byla pojata nejen jako prostředek k porozumění jevům, nýbrž měla svoji úlohu i ve výchovateckém procesu. V *Didaktice* Komenského se poměřuje příroda s lidským uměním, které z přírody čerpá vědomosti. Přírodou není myšlena příroda ve smyslu své exaktní předmětnosti, nýbrž příroda je zde chápána „... *jednak široce jako vše stvořené bohem, ... jednak v užším smyslu, jako jedna ze sfér stvořeného jsoucná.*“⁶³ Obtíže synkritické metody spočívají v tom, „...*že všechno může být porovnáváno se vším.*“⁶⁴ Proto je nezbytné osvojit si schopnost rozeznat, která podobenství jsou reálně stejná a naopak která se sobě podobají pouze povrchově, prostřednictvím vnějších rysů.

1.4 Komenského přízeň k mystice

Rádl věnoval pozornost Komenského zálibě v mystice. Na Komenského pohlížel jako na myslitele, v němž se zrcadlí vlastnosti příznačné pro evangelíka. Komenský byl, podle Rádla, horlivým vlastencem, u něhož se víra prolínala s netečným pesimismem a s mystikou.⁶⁵

Korthaase připomněl, že podle Rádla se Komenského mystika projevuje především v „*rozplývavosti myšlenek, v přehnané zálibě v symbolické řeči, ve výrazech jako pansofia, panergesia, pantaxia, panglottia, panchresia, v zálibě v číslech 3 a 7, ve víře v proroctví.*“⁶⁶ S tím souvisela i Rádlova nespokojenost s množstvím nových, velkolepě znějících označení, která si Komenský sám vymyslel pro pojmenování různých fenoménů.

Komenský, jak známo, sdílel víru v novodobá proroctví, například K. Kottera, K. Poniatovské či M. Drabíka. Ačkoli Komenský uznával význam proroctví a

⁶³ RYBÁK, D. *Komenského synkritická metoda*. Bulletin Unie Comenius, Praha: Unie Comenius ve spolupráci s Univerzitou Karlovou- Pedagogickou fakultou, 2008. Ročník 16, číslo 27- 28. s. s. 21.

⁶⁴ Tamtéž, s. 25.

⁶⁵ Srov. RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 167.

⁶⁶ „...*Comenius Mystik im ‚Zerfließen der Gedanken‘ in ‚übertriebener Vorliebe für eine symbolische Sprache‘ in Ausdrücken wie pansophia, panergesia, pantaxia, panglottia, panchresia, in der Vorliebe für die Zahlen 3 und 7, im Glauben an Prophezeiungen äußere.* In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. *Studia Comeniana et historica*; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 83. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

mystiky, nikdy se podle Rádla nestal jejich fanatickým přívržencem. V protestantském prostředí se zájem o nová proroctví a vůbec náklonnost k mystice těšily oblibě a zdaleka nebyly považovány za něco nesprávného, co by nějakým způsobem pobuřovalo.

Korthaase ovšem poukázal na Rádlovu tvrdou kritiku Komenského jako mystika věřícího v boží Prozřetelnost a Písmo. Rádl se totiž domníval, že silná zbožnost Komenského omezuje v rozvoji vědeckého myšlení. Rádl sice stavěl Komenského po bok dalších myslitelů, například B. Pascala či F. Bacona, kteří se též odevzdali do rukou božích a netajili se vírou v proroctví. Rádl prohlásil, že i Komenský byl „nakažen tímto bludem“⁶⁷, avšak rozdíl mezi uvedenými mysliteli a Komenským spatřoval v tom, že oni nebyli tak striktní ani ve zbožnosti ani ve víře v proroctví.⁶⁸ Ostatně Komenský si pro svou zálibu v iracionálnu vysloužil od mnohých pověst fantasty. Jeho víra v proroctví ho dostala do řady polemik, neboť pro mnohé jeho současníky byla nepřijatelná. Rádl též připomněl skutečnost, že více bylo těch, kdo vzpomněli na Drabíka, který prorokoval zkázu Rakouska rukou Turků, než těch, kdo si připomněli vůdce armád.⁶⁹ Komenského tvorba je do jisté míry poznamenána puncem iracionálna, ať už tedy vírou v proroctví či jeho sympatiemi k mystice. Nezanedbatelný vliv na myslitele, kteří Komenského označili za jakéhosi blouznivce stagnujícího v utopických scénářích, měly chiliastické tendence, jež byly styčným bodem jeho děl. Komenský patřil k těm, kdo věřili v nastolení tisíciletého království míru na zemi, které bude předcházet božímu království.

Rádl upozorňoval na to, že se od dob Komenského jistě mnohé změnilo, avšak víra v něco tajemného ba i nadpřirozeného, v něco, co postrádá a neumožňuje přímé nahlédnutí či logické vysvětlení, přetrvává. Svět, příroda, každá bytost má tajemství, kterému nikdy nikdo nebude schopen zcela porozumět. „*Na cokoli sáhne, všechno se nám ukazuje jen svým povrchem, kdežto kořeny svými se*

⁶⁷ RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 32.

⁶⁸ Srov. KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. *Studia Comeniana et historica*; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 81.

⁶⁹ Srov. RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 32.

ztrácí v neznámých hlubinách.“⁷⁰ Rozum nám, jak známo, umožňuje rozeznávat mezi dobrem a zlem a pomáhá nám nalézt pravdu. Rozum je autonomní složkou prostupující všemi aspekty lidského konání. Mystika však rozum omezuje v tom smyslu, že mu „*upírá právo zabývat se určitým oborem zjevů, přikazuje např., abychom církevním naukám prostě věřili, abychom se tajemstvím přírodním jen tiše obdivovali, abychom instinktivně pouze žili, aby umělec jen tvořil.*“⁷¹

Rádl v souvislosti se svými úvahami o vlivu mystiky na Komenského neopomněl zmínit též pietistické tendence, které jsou v jeho učení zřetelně rozpoznatelné. Rádl za určující znak pietismu považoval zejména přecitlivělost a mírumilovnost, jež jsou součástí i Komenského poselství: Komenský „*chtěl všechny rozpory urovnat, zpopularizovat filosofii, aby se hodila i pro děti, a stavěl všechno na cit, který jedině v Bohu nachází upokojení.*“⁷²

1.5 Věda a víra

Podle Rádla se mezi vědou a vírou začalo rozlišovat v období renesance. To vedlo k nemalým zmatkům jak v náboženském, tak ve vědeckém světě. Ve středověku, v takříkajíc přirozeném, ideálním stavu a, jak píše Rádl, za dob Tomáše Akvinského, byl člověk s to orientovat se v problematice teologické i vědecké: „*vědec byl theologem a theolog vědcem.*“⁷³ Nastávající doba renesance si ovšem vyžádala změnu v podobě separace těchto dvou sfér. Produktem transformací byl požadavek tzv. teorie dvojí pravdy, která měla nahradit stávající přesvědčení o existenci jedné jediné pravdy. Rádl upozornil na to, že pravda začala být posuzována ze dvou hledisek: jednak jako pravda vědecká, která se pod záštitou rozumu opírala pouze o poznatky vyplývající z faktické skutečnosti a jednak jako pravda theologická spadající striktně pod církevní vliv.

Dualismus pravd se nakonec neujal. V této době, kdy se náboženství stalo politikou, došlo k řadě konfliktů, v nichž ten, kdo nejednal ve shodě s Písmem, byl církví potrestán. Rádl připomněl případ G. Galileiho a jeho nauky

⁷⁰ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 29.

⁷¹ Tamtéž, s. 30.

⁷² RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 275.

⁷³ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 38.

o pohybu vesmírných těles. Galilei pobouřil katolickou církev tím, že propagoval myšlenku heliocentrismu. Ta ovšem byla v rozporu s veřejně platným přesvědčením pocházejícím z Písma, že se točí Slunce a nikoliv Země. Galilei, zdůraznil Rádl, byl „*vázán věřit všemu, co Písmo učí ve věcech víry a mravnosti, ne však tomu, čemu učí ve věcech vědy.*“⁷⁴ Tato zásada se však neseťkala s pochopením církve a na to, jak známo, Galilei doplatil.

Rádl upozorňoval, že Komenský nedokázal porozumět vědě z praktického hlediska. Objevy a názory, které přinesla vědecká revoluce, s níž je též spjato jméno Galileiho, Komenský odmítal, ba dokonce se jich obával.⁷⁵

Rádl podle Korthaaseho na Komenského pohlížel jako na myslitele, jenž pod vlivem zbožnosti zaostával v rozvoji vědeckých myšlenek. To bylo příčinou jeho negativního postoje a nesouhlasu s vědeckými názory tehdejších myslitelů. Korthaase též v souvislosti s tím připomněl Rádlovu tezi hodnotící vědeckou „pasivitu“ Komenského: „*Komenský byl nekritický a odmítal ‚pokrokové ideje‘. Jeho naivita se nemohla sprátnelit ‚ani s vědou ani s uměním‘.*“⁷⁶

Komenský zdůrazňoval, že člověk, příroda a Bůh jsou jediným celkem. „*Jedno jednotné myšlení je potřebné; není jiného zdravého poměru mezi náboženstvím a vědou než zbožná věda a vědecké náboženství.*“⁷⁷ Rádl poukázal na to, že Komenský byl při hledání pravdy nedůsledný. Spatřoval ji v syntéze všech složek vycházejících od Boha. Vysvětloval původ jediné pravdy na základě svého přesvědčení, že Bůh je tvůrcem veškerenstva, tedy vesmíru=přírody, člověka=rozumu a Písma. Ostatně za tohoto předpokladu je potom zřejmé, že všechny tyto tři atributy musejí existovat na stejném principu. Proto se zdá být Rádlovo nařčení Komenského z nedůslednosti nepatřičné. Jestliže je tedy příroda zplnomocněná poskytovat člověku jistý vzor pro život po stránce etické, vědecké

⁷⁴ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelství YMKY, 1939. s. 34.

⁷⁵ Srov. RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 167.

⁷⁶ „...Comeniu sei unkritisch gewesen und habe die ‚fortschrittlichen Ideen‘. Seine ‚Einfältigkeit‘ Vermonte sich ‚weder mit der Wissenschaft noch hmit der Kunst auszusöhnen‘.“ In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und „sehr schwachen Philosophen“ Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 83. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

⁷⁷ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelství YMKY, 1939. s. 43.

i náboženské, potom nemůže být sporu o tom, že stejné privilegium má i Písmo, „neboť jest stejně přirozeným, plným dílem Božím jako příroda.“⁷⁸

Rádl opětovně vytýkal Komenskému jeho zbožnost, která se pochopitelně promítala i do jeho děl. Víra mu podle Rádla bránila rozvíjet myšlenky vytvářející jedinečný filosofický systém. Korthaase rovněž poukázal na Rádlovu kritiku Komenského spisu *Labyrint světa a ráj srdce*, o němž se většina myslitelů vyjadřovala jako o jeho vrcholném díle. Rádl však jejich nadšení příliš nesdílel. Korthaase upozornil na to, že Rádl *Labyrint světa* považoval za Komenského „útěk ze světa“⁷⁹. Komenskému vytýkal jeho přílišný pesimismus a sklon k pasivitě a bolestíinství.⁸⁰ Od Komenského by namísto tohoto očekával podporu národa zejména v nelehkých chvílích. Komenský však nacházel východisko ze svých pochmurných nálad způsobených strádáním svých i jiných souvěrců v psaní útěšných spisů. V nich Komenský, podle Rádla, bědoval nad útrapami, jež postihly jeho vlast a církve. Rádl s tímto odevzdaným postojem nesouhlasil. Nemohl se vyrovnat především s Komenského pesimistickými náladami čišícími z *Labyrintu světa*. Přístup Komenského chápal tak, že „všechno na tomto světě je prý marnost a jedině v Bohu je spokojenost.“⁸¹ V modlitbách či prosbách o pomoc shůry, k nimž nabádal Komenský, Rádl nespátroval východisko k uklidnění a spokojenosti národa. Ostatně Korthaase v souvislosti s tímto připomněl Rádlov výrok: „...Co by to bylo za vůdce, který by pořád mluvil o umírání svěřeného lidu! A i když by i poslední z jeho stáda zemřel, nesměl by se Komenský vzdát a měl by hovořit o vítězství svého národa, protože by měl

⁷⁸ RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 44.

⁷⁹ „das Weltflucht“. In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 83.

⁸⁰ Srov. Tamtéž.

⁸¹ RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 46.

pravdu.“⁸² Komenský, podle Rádla, pojímal svět vezdejší jako *Labyrint*, který je utvářen veškerou lidskou činností, například filosofií, světskou vládou či slávou.⁸³ Zbožnost a věda mu naopak byla *rájem srdce*, pokud však byla prospěšná lidem a pokud směřovala k Bohu. V ráji též Komenský nalézal jediné útočiště pro klid srdce a duše.

Ačkoli se Rádl o Komenském chvílemi vyjadřoval i pozitivně, například v politické řeči z února 1919, když ho jmenoval spolu s Husem, Havlíčkem a Masarykem jako významného demokratického představitele českého národa, zůstával především jeho ostrým recenzentem.⁸⁴

Ostatně, jak Korthaase upozornil, této otázce se věnoval český filosof J. L. Hromádka, jenž se snažil v Rádlově kritice Komenského objevit alespoň nějaká lichotivá vyjádření. Hromádka ovšem dospěl k závěru, že i když Rádl zdánlivě ocenil jisté teze Komenského, v důsledku ho v podstatných pasážích svých děl neuvedl. Rádl tak například učinil, když hovořil o filosofech zasluživších se o rozkvět pedagogiky. „...*Pouze Sókrates a Platón byli představeni jako skutečné pedagogické autority a ‚učitel národů‘ nebyl ani jednou uveden.*“⁸⁵ Podobně Rádl prezentoval svůj negativní názor na Komenského, když jeho učení ve svých spisech, například v *Dějínách filosofie*, pouze marginálně naznačil nebo ho dokonce úplně vynechal. Korthaase rovněž poukázal na Rádlovu neoblomnou předpojatost vůči Komenskému. Ta se potvrdila, když Rádla nepřesvědčil ani

⁸² „... Was ware das für ein Führer, der ununterbroch über das Sterben des ihm anvertrauten Volkes spricht! Auch wenn der letzte aus seiner Herde gestorben wäre, durfte Comenius nicht angeben und sollte über den Sieg der Wahrheit, über den Sieg seiner Brüder- Unität, über den Sieg seines Volkes sprechen, gerade weil er Recht hatte.“ In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 84. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

⁸³ Srov. RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk*. Reprint vydání nakladatelství Jan Laichter, 1993. Praha: nakladatelství Votobia, 1991. s. 167.

⁸⁴ Srov. KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 91.

⁸⁵ „...Aber nur Sokrates und Platon werden als wirkliche pädagogische Autoritäten vorgestellt, nicht tein einziges Mal der ‚učitel národů‘.“ In: Tamtéž, s. 92. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

Masarykův kladný posudek stran Komenského. Rádl ustavičně tvrdil, že je „Komenský středověký mystik, který nestojí za zmínku.“⁸⁶

⁸⁶ „...Comenius ist für Rádl eben ein Mystiker des Mittelalters, kaum der Erwähnung wert.“ In: KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Český překlad: *Varování Emanuela Rádla před mystikem, peripatetikem a „velmi slabým filosofem“ Komenským*. *Studia Comeniana et historica*; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 95. Citaci do češtiny přeložila Ela Baťová.

2 Josef Tvrdý

Josef Tvrdý (1877- 1942) studoval v letech 1896-1901 klasickou filologii, francouzštinu a filosofii na FF UK. Byl ovlivněn zejména T. G. Masarykem. Po absolutoriu působil jako gymnaziální učitel ve Vyškově a později i v Brně. V roce 1930 získal profesuru na FF KU v Bratislavě, na níž zastával po jeden akademický rok funkci děkana.

Osud k Tvrdému nebyl milostivý. V roce 1941 byl zatčen gestapem a deportován do koncentračního tábora Mauthausen. Důvodem jeho zatčení bylo podle E. Koháka zřejmě to, že byl „*pozitivistou českého stříhu, pro kterého smysl i hodnota byly něčím názorně daným a kriticky uchopitelným. Josef Tvrdý varoval proti nacistickému iracionalismu tak pohotově a statečně, že zemřel v březnu roku 1942 v koncentračním táboře v Mauthausenu.*“⁸⁷

Tvrdý byl významný meziválečný filosof a logik. Hlásil se k pozitivistické tradici české filosofie. „*Pozitivismus chápal jako filosofii vycházející z vědeckého poznání a vědecké metody.*“⁸⁸ Podobně jako E. Rádl patřil mezi příznivce Masarykova realismu. „*Filosofii (úsilí o jednotný světový názor) považoval za svébytný kulturní útvar; filosof při řešení svých problémů přihlíží nejen k výsledkům vědeckého poznání, nýbrž i k tomu, co mu o světě a životě říkají umění, náboženství, zkušenosti ze života osobního i společenského.*“⁸⁹

Tvrdý, stoupenec pozitivismu, si nejvíce cenil filosofů podobného zaměření. Řadil mezi ně zejména F. Drtinu, F. Čádu a F. Krejčího. Drtina Tvrdého upoutal svými humanistickými tendencemi, Krejčí zase osobitým, kritickým a přímým přístupem. Po první světové válce se Tvrdý zapojil do realistického hnutí, protože v něm spatřoval podobnost s předválečnou politikou Masarykovou. Tvrdý však pozitivismus překonal tím, že pochopil důležitost „*teorie hodnot pro celkový koncept filosofie a že považoval otázky filosofie náboženství za filosoficky legitimní.*“⁹⁰

⁸⁷ <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=076&clanek=060708>

⁸⁸ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 420.

⁸⁹ <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet>

⁹⁰ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 420.

Ústředním motivem jeho filosofického úsilí bylo oživení vědecké filosofie, jež měla utvářet myšlení moderního člověka. Tvrdý v intencích pozitivismu zaujímal kritický postoj vůči dogmatismu a těm myslitelům, kteří se při objasňování transcendentna odvolávali na „*iracionalismus, popřípadě náboženství*.“⁹¹ Tvrdý se rovněž věnoval otázce etiky a jejímu vlivu na společnost. Etiku považoval za ideální nástroj k správnému formování národní vzdělanosti. V myšlení Tvrdeho jsou patrné znaky kritického realismu. Soudil, že s naší realitou paralelně existuje další realita, kterou je člověk s to odpovídajícím způsobem nahlédnout. Při poznávání této reality však člověk musí podle Tvrdeho uvažovat v rámci etické a axiologické nauky.⁹² K nejznámějším dílům Tvrdeho náleží *Filosofie náboženství, Teorie pravdy, Průvodce dějinami evropské filosofie, Nová filosofie, Logika*, aj.

Tvrdý se zabýval i Komenského filosofií. Soustředil se především na vztah Komenského a Descarta. Tomuto tématu věnoval stať *Komenský a Descartes*. Stať patrně napsal roku 1940, avšak vyjít mohla až po jeho smrti roku 1959.⁹³

Jan Patočka na uvedenou stať J. Tvrdeho reagoval polemicky v recenzi *Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*.⁹⁴ Patočka předdeslal, že pro správné porozumění tomu, proč Tvrdý zařadil Komenského na pomezí středověku a novověku, je důležité vysvětlit Tvrdeho pojetí renesance, jež předložil v díle *Nová renaissance*: „*Renesance znamená... údobí zvýšené pohyblivosti a neklidu, kterým se starší epocha drobí a připravuje nová*.“⁹⁵

2.1 Vztah J. A. Komenského a R. Descarta ve výkladu J. Tvrdeho

Je známo, že Komenský se s Descartem setkal v roce 1642 na zámku Endegeest nedaleko Leidenu. Vedli spolu čtyři hodiny trvajícím rozhovor. Na tuto jejich debatu se zaměřil J. Tvrdý v uvedené stati.⁹⁶

⁹¹ <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/>

⁹² Srov. KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 420.

⁹³ Srov. PATOČKA, J. *Stať Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998. s. 64

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž, s. 65.

⁹⁶ Srov. TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 1.

Střetli se tu dva filosofové lišící se nejen charaktery, nýbrž i celkovým pohledem na svět. Velký vliv na rozpor v názorech a filosofických hlediscích mělo to, že, byť byli současníci, vycházeli z odlišných myšlenkových stanovisek, jež utvářela vlastní a pro oba představitele rozdílné dějiny, respektive nazírání světa. Zatímco Descartes byl převážně nositelem novověkých tendencí, Komenský se, jak známo, inspiroval u antických filosofů i církevních otců. Reagoval však též na myšlenky novověku. Tvrdý poukázal na to, že ačkoli se rozloučili v přátelské náladě, jejich rozhovor nevyústil k nalezení názorové shody, ba dokonce došlo k vyhocení Komenského stanoviska vůči Descartově filosofii.⁹⁷ Jak známo, kritika nevycházela z náboženské distinkce. Tvrdý názorovou diskrepanci vysvětlil jako důsledek „...rozdílu názoru renesančního, tedy XVI. století, a názoru sedmnáctého století.“⁹⁸ Ostatně tuto okolnost, upozornil Tvrdý, okomentoval podle vzpomínek Komenského sám Descartes: „*Já nad filosofií nevycházím, u mne tedy bude část toho, čeho u tebe je celek.*“⁹⁹

17. století a období renesance se rozcházela v mnoha směrech. Tvrdý poukázal na hlavní znak, který odlišuje obě údobí. Renesance kladla důraz na celkovost, kdežto 17. století se vyznačovalo analýzou. Patočka poukázal na to, že Tvrdý shledal zásadní důvod sporů mezi Komenským a Descartem v odlišném chápání souvislostí tehdejší doby. Zatímco Komenský představoval Tvrděmu filosofa uplatňujícího syntetické myšlení a čerpajícího jak z tradice, tak z moderny, Descarta naopak posuzoval jako reprezentanta novověké racionalistické filosofie založené na analytickém přístupu bez vlivu tradičního myšlení.¹⁰⁰ Patočka rovněž připomněl, že Komenský na rozdíl od Descarta není pravým filosofem, nýbrž laikem. Jeho zájem byl širší, od theologie, pedagogiky, spisovatelství až po filosofii s důrazem na pansofii. Komenského filosofie naplňovala, „...*jemu vyrůstala filosofie jako životní potřeba nábožensky hluboko cítícího člověka.*“¹⁰¹ Patočka proto soudil, že „*Komenský jako filosof nemá tvořivé síly a je*

⁹⁷ Srov. TVRDÝ, J. Komenský a Descartes. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 1.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž. Viz in: Jana Amose Komenského Vlastní životopis ze spisu „Pokračování v bratrském napomínání Samuela Maresia o mírnění horlivosti láskou“, § 59, přel. J. Hendrich, Praha 1924.

¹⁰⁰ Srov. PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrděho Komenský a Descartes.* In: *Komeniologické studie II.* Praha: Oikoymenh, 1998. s. 65.

¹⁰¹ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes.* Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 2.

eklektikem, i když nadaným a upřímným.“¹⁰² Komenský se přikláněl k renesanční filosofii, která spojovala humanismus a křesťanství, mystiku a apologetické tendence s novými vědeckými snahami.¹⁰³ Obhajoval důležitost vlastního názoru a zdůrazňoval, že teologie stojí nad všemi vědami. Odmítal oddělení vědy od teologie, což dostatečně stvrdil výrokem: „*věda nevynalezne nic, co není v Bibli.*“¹⁰⁴ Komenský bibli považoval za věrohodný zdroj vědeckého poznání.

Podle Tvrdeho Descartes byl filosofem a vědcem, jenž stavěl na exaktní vědě a disponoval individuálními tvořivými silami.¹⁰⁵ Objevil nové ideové postupy založené na vědeckém principu, například dualismus subjektu a objektu. Těmito revolučními idejemi položil základy moderní filosofie, jimiž ovlivnil vývoj celého evropského filosofického myšlení. Descartes se snažil docílit naprosté jistoty veškerého poznání pomocí dedukce. Ústřední myšlenkou jeho nové koncepce bylo, že veškeré poznání vychází z nás, z našeho rozumu. Smysly nepovažoval za nástroj poznání, protože podle něho pouze zprostředkovávají účelnou orientaci ve světě. Proto není možné prostřednictvím nich poznávat různé fenomény.¹⁰⁶ V tomto stanovisku se významně lišil od Komenského. „*Descartes vycházel ze skepse... ve všeobecné nejistotě zjistil přirozený základ jistoty pravdivého poznání, odvozoval z ní existenci Boha.*“¹⁰⁷

2.2 Tvrdeho interpretace pansofických snah Komenského

Cílem Tvrdeho úsilí bylo vylíčit genezi Komenského myšlení. Měl za to, že tu lze jasně rozpoznat tři fáze filosofických snah. Komenského myšlenky prodělaly proměnu i v rámci jednotlivých etap, které ovlivňovaly Komenského pohled na tehdejší sociální sféru.

První fázi (do r. 1640) Tvrdý označil jako mysticko-náboženskou. V této fázi podle Tvrdeho sílí vliv racionalismu na náboženství. Pro tuto etapu jsou charakteristické spisy *Centrum securitatis* a *Prodromus pansophiae*.

¹⁰² PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1998. s. 65.

¹⁰³ Srov. TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 2.

¹⁰⁴ KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*, Praha: Mladá fronta, 1992, s.

¹⁰⁵ Srov. TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 2.

¹⁰⁶ Srov. DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*, Praha 1947, s. 96, pozn. 63.

¹⁰⁷ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 9.

Druhá fáze (1640- 1665) humanisticko-universalistická formovala Komenského směřování za evropskými a světovými cíli, ze kterých však nevymizel motiv tradice a lidových pověr.

Závěrečná třetí fáze (1665- 1670) Komenského myšlenkového vývoje se opět přikláněla k náboženskému mysticismu, avšak s důrazem na nová odvětví tehdejšího myšlení. U Komenského se jednalo zejména o pietismus. Pietistické náměty jsou zřejmé ve spise *Unum necessarium*.

Komenský v první etapě svého filosofického vývoje promýšlel otázku pansofie, která se měla stát nástrojem k reformě tehdejší společnosti. Vševědné tendence v sobě spojovaly teologii, v níž se projevovaly prvky iracionálna, s filosofií řídící se přirozeným poznáním prostřednictvím smyslů a rozumu. Rozum však přísně spadal pod nadvládu víry. Komenský byl zbožným člověkem, jenž neustále čerpal poznání z Písma, a proto je i celá pansofie křesťanská. „*Filosofii šlo o spojení náboženské zkušenosti s antikou a moderním vývojem myšlenkovým.*“¹⁰⁸

Tvrďý upozornil, že o propojení náboženství a antické tradice s moderními tendencemi se snažilo mnoho filosofických škol. „*Jak stoicismus, tak i novoplatonismus řešily stejný problém, jak spojití náboženství se samostatnou kulturou světskou.*“¹⁰⁹ Rovněž renesance promýšlela problematiku sjednocení těchto myšlenkových světů.

Tvrďý připomněl, že Komenský nebyl první, kdo použil pojmu pansofie. Uvedl, že vševědné tendence byly námětem mnohých dřívějších filosofických systémů. Tvrďý však soudil, „*že honba za slovem pansofie je zbytečná*“¹¹⁰, neboť byla termínem hojně používaným. Tvrďý též vzpomněl na Kvačalu, jenž se zabýval historií tohoto slova a zjistil, že pojem pansofie poprvé zformuloval Filón Alexandrijský.¹¹¹

¹⁰⁸ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 3.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ Srov. Tamtéž.

Jak známo, Komenského koncepce pansofie neusilovala o nic jiného, než aby spolu mohly koexistovat v harmonickém vztahu tři základní myšlenkové proudy: náboženství, filosofie a věda.

Na Komenského filosofii mělo vliv mnoho významných myslitelů různých dob. „*Jeho filosofie má různé prameny, od stoiků po Patritia, samostatný živel v ní je dán účastí české náboženské tradice, hlavně Jednoty.*“¹¹² Podle Tvrdeho nejbližší mu však byli stoikové a jejich pojetí samozřejmých pravd. Je třeba ocenit Tvrdeho poukaz na některé Komenského analogie s učením stoiků. Jak známo, noetika se u stoiků zakládala na smyslovém vnímání (aisthésis), jež je jediným možným prostředkem poznání pravdy a skrze nějž se též utváří zkušenost (empeiria). Komenský na stoické noetice dokonce zakládal pansofii. Do své filosofie rovněž začlenil synkritickou metodu, kterou převzal od stoiků. „...*spojení vzoru antického mudrce, jenž nalézá v Senecovi, s Písmem...odtud vyrůstá jeho pojem humanity, který spojuje etické stoické prvky s křesťanskou láskou v harmonickou jednotu.*“¹¹³ Podobně jako u Komenského je ve stoické filosofii je důležitý pojem harmonie, s nímž souvisí též pojetí etiky. Jak Komenský, tak stoikové zakládali mravní život na požadavku, aby se život člověka odvíjel ve shodě s přírodou. „*Cílem moudrého života je dosáhnout rovnováhy čtyř základních zdatností (rozumnost, statečnost, uměřenost spravedlnost). Jedině takový člověk je opravdu svobodný, přičemž jeho domovem je celý obydlený svět řízený jedním Logem.*“¹¹⁴

Komenský podle Tvrdeho zůstal především renesančním myslitelem, i když se u něho prolínaly motivy filosofických směrů, jež vládly jeho době. Komenský věřil v „*uzdravení*“ společnosti prostřednictvím své pedagogiky, jejímž hlavním posláním bylo povznést vzdělanost národa. Tvrdý nicméně poukázal na Komenského neúspěch při snahách prosadit změny ve své vlasti a jeho pozdější rozhodnutí uplatnit je za jejími hranicemi.

¹¹² TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16. s. 3.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 383.

2.3 Vývoj vztahu u Komenského a Descarta

Vztah Komenského a Descarta byl založen na respektu a úctě. Ač se většinou názorově rozcházeli, dokázali vzájemně ocenit své filosofické snažení.

Tvrdý poukázal na pozoruhodný způsob, jakým se Descartes seznámil s názory Komenského. Hartlib, jenž byl společným přítelem obou myslitelů sbíral posudky na Komenského vševedné spisy. Hartlib chtěl zjistit, co si Descartes myslí o idejích Komenského ještě předtím, než by měl v rukách Komenského spis *Conatuum Comenianorum* (1637). První Descartův posudek vyzněl pro Komenského pochvalně. Vyzdvihl v něm zejména jeho pansofické tendence. Chápal je jako vhodný podnět, který by mohl obohatit filosofické a vědecké úsilí. „*Připouští spojování Písma se zkušeností vnější i vnitřní i uvádění všeho poznání na Boha.*“¹¹⁵ Avšak, jak upozornil Tvrdý, důvodem Descartova počátečního pozitivního hodnocení Komenského snah byla skutečnost, že s nimi byl obeznámen pouze z doslechu.

Komenského náboženské přesvědčení nebylo založené na racionálním důkazu Boha. Naopak počátek náboženství spatřoval v živé víře. „*Této víře naopak rozum je podřízen.*“¹¹⁶ Mnozí myslitelé pozorovali právě v tomto Komenského stanovisku znaky scholastiky. Tvrdý však upozornil na tvrzení J. Hendricha, jenž se zabýval touto problematikou, „*scholastika to není, neboť nejde tu o víru diktovanou autoritou, jíž rozum musí poslouchat, nýbrž o renesanční osobní živou víru, která rozumu nepotřebuje, neboť má svou vlastní víru v sobě.*“¹¹⁷ Hendrich hájil Komenského jako renesančního myslitele před filosofy, kteří Komenského řadili mezi představitele pozdní scholastiky, jako například H. J. de Vleeschauwer. Tuto tezi uvedl v přednášce *Descartes et Comenius*.¹¹⁸

Descartes podle Tvrdeho nejenže nesouhlasil s myšlenkami renesanční filosofie, ba dokonce byl jejich „*ostrým odpůrcem.*“¹¹⁹ Postrádal v nich přesnost, kterou při práci vyžadoval. Byl i kritikem novoplatónského pojetí světla. Tvrdý

¹¹⁵ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 6.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 6/pozn. pod čarou.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 8.

uvedl, že když Descartes četl citát z knihy *De natura* od I. Bulliada, v němž stojí, že „světlo je střední úměrná mezi substancí tělesnou a netělesnou“¹²⁰, dal se do smíchu. Nejvíce kritiky adresoval italskému mysliteli T. Campanellovi. Descartes v dopise z r. 1639 nesouhlasil s tím, že Komenský ve svých dílech propojoval náboženství a vědu. Tvrdý zdůrazňoval, že Descartes zastával opačný názor, neboť žádal „oddělení náboženství a theologie od filosofie a vědy.“¹²¹ Descartes odmítal spojení těchto odvětví z toho důvodu, že jedno vychází z nadpřirozeného a druhé racionálního poznání. Komenský posudek nebral nikterak tragicky. Ostatně Tvrdý připomněl, že si „... Komenský dá líbiti mnohem ostřejší posudky, než byl Descartův.“¹²²

Z návštěvy u Descarta, jež se uskutečnila v červenci roku 1642 v Endegeestu, se Komenský vracel zklamán. Doufal, že se mu podaří Descarta přesvědčit o svých myšlenkách a že naleznou společnou řeč. To se mu zjevně nepodařilo. „Komenský pocítil převahu Descartova ducha a jeho filosofickou pohotovost. ...Poznal nebezpečí této filosofie pro svou koncepci pansofie.“¹²³ Tvrdý opakovaně upozorňoval, že nebylo prakticky možné, aby dva filosofové názorově lišící se tak jako Descartes a Komenský, dospěli ke shodnému závěru.

Tvrdý věnoval pozornost i otázce universálního jazyka. Descartes se vyjadřoval i k dalším Komenského idejím. Posuzoval myšlenku obecného jazyka, kterou Komenský rozpracoval ve spise *Via lucis*. Ač byl spis publikován až po Descartově smrti, mohl se s ním Descartes podle Tvrdeho seznámit prostřednictvím jejich společného přítele M. Mersenna, jenž rukopis opatřil. Koncepce obecného jazyka se u Descarta nesečkala s velkým uznáním a podporou. Ba naopak, od prvopočátku ji „považoval za utopii.“¹²⁴ Připustil však, s velkou dávkou ironie, že obecný jazyk Komenským utvořený by mohl nalézt uplatnění v nějaké vědě. Obyčejní lidé, „venkované“¹²⁵, by jeho pomocí mohli

¹²⁰ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16. s. 8.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž, s. 8/ pozn. pod čarou.

¹²³ Tamtéž, s. 9.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Tamtéž.

lépe posuzovat pravdy, nežli „filosofové“¹²⁶. V zápětí ovšem dodal, že taková idea nikdy nemůže vejít v praxi, „*leda v zemi románové*.“¹²⁷

Odlišné postoje Komenského neodradily, ba dokonce v něm paradoxně probudily větší zájem o Descartovu filosofii. Sepsal posudek na Descartovu knihu *Principia philosophie*, jejímž ústředním motivem je metodický požadavek přesnosti a jasnosti. Komenský tento požadavek nemohl akceptovat. Tvrdý upozornil, že ačkoli Komenský oceňoval bystrost Descartových myšlenek, nemohl „*se dát přesvědčit, že by všechny jeho hypotheses vysvětlovaly všechny přírodní jevy*.“¹²⁸ Komenský byl ochotný připustit jen takovou hypotézu, která by vycházela ze zjevené pravdy a z přirozených smyslů a která by nepodléhala dohadům, nýbrž jevům potvrzených smyslovou zkušeností.¹²⁹

Ač Komenský Descartovi věnoval pozornost takřka do konce svého života, kategoricky mnohé jeho myšlenky odmítal. Značně ho provokovali kartesiáni, kteří otevřeně velebili a přeceňovali jak Descartovu filosofii, tak Descarta samotného. Kritizoval Descarta v několika anonymně vydaných spiscích, například *Cartesius cum sua naturali philosophia a mechanicis eversus* z roku 1659.¹³⁰ Komenský si bral Descarta na paškál především pro jeho výrok o bibli. Descartes totiž prohlásil, že „*při posuzování děl božích a přírody jí nemůže užívat, neboť je stejným pramenem omylů jako smyslové poznání*.“¹³¹ Tvrdý poznamenal, že takové vyjádření zbožného Komenského muselo ohromně pobouřit. Descartův výrok byl v podstatě směřován proti dvěma základním pilířům Komenského filosofie. Komenský se domníval, že Descartova přírodní filosofie nemá perspektivní budoucnost. Tvrdý však upozornil na skutečnost, že se ublížený Komenský ve své nelichotivé předpovědi spletl.

Tvrdý připomněl, že Komenský nikdy s kritikou Descartovy filosofie veřejně nevystoupil. Tvrdý to dával do souvislosti se skutečností, že do

¹²⁶ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 9.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Srov. Tamtéž.

¹³⁰ Viz in: KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia 12. 12, Cartesius a mechanicis eversus*. Praha: Academia, 1978.

¹³¹ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 9.

okruhu Komenského přátel patřili i karteziáni¹³², které nechtěl konfrontovat se svým negativním výrokem. To bylo také důvodem, proč Komenský oponoval Descartovi pouze prostřednictvím písemných posudků.

Jak podotkl Tvrдый, karteziánismus v této době prošel revolucí, jejímž výsledkem bylo radikální uplatňování racionalismu na celý život, náboženstvím počínaje.¹³³ Od této zásadní změny se Descartes držel stranou. Zareagoval ovšem Spinoza, jenž kolem sebe vybudoval okruh stoupců náboženského racionalismu. Produktem tohoto seskupení byl spis L. Meyera *Philosophia sacrae scripturae interpretis*.¹³⁴ Poselství knihy spočívalo v nároku na svrchované postavení rozumu při poznávání podstaty věcí. Vliv iracionální či církve byl nepřijatelný. Pouze „rozum může správně vykládat Písmo.“¹³⁵ Tvrдый poukázal na to, že filosofie užívající tohoto rozumu byla pokládána, za boží produkt.

Petrus Serrarius, protestantský kazatel, chiliasta, přítel Komenského, jenž u něho prohloubil zájem o mystiku, se ohradil vůči Meyerově spisu spisem *Responsio ad exercitationem paradoxam anonymi cuiusdam Cartesianae sectae discipuli*. Tento spis by byl podle Tvrdeho bezvýznamný, kdyby k němu Komenský nenapsal jako doslov posudek. Tímto Serrariova polemika získala na významu. Ostatně Komenský mohl být podle Patočky „Serrariem považován za znalce Descartovy filosofie.“¹³⁶ Ačkoli byl podle Tvrdeho z tohoto Komenského úsudku patrný vliv pietismu a mystiky, nebyl jím ovlivněn natolik, aby změnil stanovisko, které doposud zastával. Komenský tu kritizoval Descartovu filosofii, označil též Descarta za původce racionalismu, nicméně podle Tvrdeho dokázal odlišit působení kartesianismu a jeho stoupců od Descarta.

Stoupcem Spinozova spolku propagující radikální racionalizaci, pomalu nahrazovali descartovský racionalismus. Hlavní myšlenkou Descartovy metody bylo, že z vymezených definic o věcech a principech se pomocí matematické dedukce dospěje k pravdě. Zvláště tehdejší teologové vinili Descarta z nastolení

¹³² Srov. TVRDÝ, J. Komenský a Descartes. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 9.

¹³³ Srov. Tamtéž, s. 10.

¹³⁴ Srov. Tamtéž, s. 9.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998. s. 67.

náboženského racionalismu. Ten se však této radikalizaci, „pokud mohl, vyhýbal“¹³⁷.

Komenský vytýkal Descartovi, že se ve svém filosofování neodvolával k boží Prozřetelnosti. Připomínal mu důležitost lidského poznání vycházejícího ze souladu smyslu, rozumu a božského zjevení. „Poznání je dáno třemi principy: smysly, rozumem a vírou, přičemž rozum má korigovat smyslové poznání a víra poznání rozumové.“¹³⁸

Descartovy koncepce sice ohromily filosofický svět, avšak neohromily Komenského, jenž kritizoval i jeho slavné „*Ego cogito, ergo sum*“, v němž Descartes nalez pevný Archimédův bod. Komenský však byl toho názoru, že zakládat na takové myšlence filosofii je „jako stavět dům na písku“¹³⁹. Komenský se naposledy na adresu Descarta vyjádřil v pietistickém spise *Unum necessarium* z roku 1668. V něm upozornil na to, že mnoho filosofů, včetně Descarta, se bezvýsledně pokoušelo objevit jakousi ochranu proti „*omylům mysli a obtížím života*“¹⁴⁰. Tvrdí si povšiml, že Komenský k Descartově práci nepřístupoval jen negativně. Naopak oceňoval některé jeho dílčí myšlenky. Kupříkladu pozitivně hodnotil jeho úsilí o obnovení věd a filosofie založené na boření stávajících dogmat, která se mnohdy nezakládala na pravdě. Descartes se snažil „hledat nové cesty“¹⁴¹. Descartes ovlivnil Komenského i tím, že „na něj působil metodicky, zvláště svým požadavkem jasnosti a přesnosti“¹⁴²

Komenský uváděl v pochybnost i výroky jiných filosofů. Zejména se mu nezamlouvalo učení Spinozovy školy, kterou navštěvovali příznivci Descarta. Zásady této školy kriticky připomněl ve spise *Clamores Eliae*. Spinoza a jeho stoupenci byli theology nařčeni a podezříváni z ateismu. „*Tehdejší doba ve Spinozově panteismu viděla ateismus, cestou k němuž byl náboženský racionalismus.*“¹⁴³

¹³⁷ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 10.

¹³⁸ KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. s. 216.

¹³⁹ TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 12.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 13.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 12.

¹⁴² Tamtéž, s. 13.

¹⁴³ Tamtéž, s. 14.

Neshody Komenského a Descarta je provázely jejich celým filosoficky produktivním životem. Tvrdý napsal, že v tomto sporu zpravidla vítězil Descartes. Důvodem toho byl Komenského neodborný přístup k přírodním vědám. Měl tendence spojovat nespojitelné, a sice vědu, filosofii a teologii. Neporozuměl diktátu doby, která žádala pravý opak, když chtěla vymanit vědu z područí filosofie a náboženství. Descartes kraloval v oboru vědy originalitou.

Na poli filosofie bylo nesnadné oba myslitele porovnávat. „...*Jde o dva různé typy filosofie, z nichž každý má své relevantní oprávnění.*“¹⁴⁴ Potkávají se zde dva rozdílné filosofické postoje kladoucí nároky na rozdílné aspekty. Na jedné straně stojí Descartes, jenž propagoval racionální vědu striktně oddělenou od filosofie. „*Je více teoretický, nesouvisí přímo s kulturní praxí.*“¹⁴⁵ Na straně druhé je Komenský a jeho snahy opírající se o renesanční filosofii usilující o harmonii kultury a vědy zasahující do společenského života. „*Tu Komenského pansofie pokládá velkolepý ideál filosofie.*“¹⁴⁶

Ve vzájemném vztahu obou filosofů je patrný respekt k práci druhého. Komenský se z Descartovy filosofie naučil mnohému, přesto ji nikdy nepřijal za svou. Stejně tak Descartes oceňoval Komenského spisy a ideje, což bylo zřejmé z jejich schůzek, respektive z toho, že k nim svolil. Na adresu Komenského směřoval „*upřímná slova uznání jeho velikých snah.*“¹⁴⁷

Patočka na článku Tvrdeho oceňoval zejména jeho komparativní ráz. Pokládal za důležité, že se Tvrdý pokusil správně určit podobnosti a odlišnosti Komenského a Descarta. Patočka, jak známo, neustále vybízel k tomu, abychom při studiu Komenského brali na vědomí dobové souvislosti, jimiž byl ovlivněn. Patočka varoval před interpretací Tvrdeho. Vytýkal mu, že „*zanedbal vůbec objektivní hranice, které vznikají u Komenského zrodem pansofické myšlenky asi roku 1629 s jejím přerůstáním ve všenápravu v letech 1641- 1642.*“¹⁴⁸ Kromě toho mu ještě vytýkal, že se namísto vlastního úsudku o vývoji Komenského

¹⁴⁴ TVRDÝ, J. Komenský a Descartes. Archiv bádání o životě J. A. K., 1940. Ročník 16, s. 14.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes.* In: *Komeniologické studie II.* Praha: Oikoymenh, 1998. s. 66.

vševědy nechal poučit závěry pozitivistického pedagoga a komeniologa Josefa Hendricha.¹⁴⁹ Proto Tvrdý nemohl význam Komenského odkazu náležitě ocenit. Podcenil zejména jeho pansofické snahy a jejich vliv na pedagogiku. Patočka ovšem zároveň upozornil, že Tvrdý nemohl znát Hallské nálezy, jež odkryly a přiblížily problematiku Komenského *Obecné porady*. Patočka též připomněl, že Komenský, byť byl kritikem Descartovy filosofie, nacházel v jeho myšlení častokrát inspiraci. Podle Patočky, jak ukázalo studium Pansofie¹⁵⁰, Komenský tu použil Descartovo Ego Cogito.

¹⁴⁹ Srov. PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenth, 1998. s. 66.

¹⁵⁰ Srov. Tamtéž, s. 67.

3 František Drtina

František Drtina (1861- 1925) vystudoval filologii a filosofii na FF UK, kde navštěvoval přednášky G. A. Lindnera a T. G. Masaryka. Roku 1903 se stal řádným profesorem filosofie a pedagogiky. Jeho kariéra vrcholila kolem roku 1918, kdy byl jmenován na post prvního náměstka ministerstva školství. V téže době vydal spis s názvem *Ideály výchovy*. Ve svém rozsáhlém vědeckém díle se pokoušel promýšlet problematiku českého národa, jeho vzdělání a školství v historickém kontextu od antiky po novověk. Východiskem k tomu mu byly právě jeho *Ideály humanitní*.¹⁵¹

Drtina choval úctu a obdiv k Masarykovi. Jak na to poukázal I. Blecha v monografii *Jan Patočka*, Drtina zájem o T. G. Masaryka probudil i v Janu Patočkovi, neboť navštěvoval Patočkovu rodinu. Rozmlouval tu o filosofii a politice a tehdy mladý Patočka byl u těchto rozprav přítomen.

Drtina byl podobně jako J. Tvrďý ovlivněný pozitivismem a filosofií, jež se opírala o nové vědecké výsledky. Jak již bylo naznačeno, věnoval se též studiu dějin filosofie. Oceňoval přínos jak antického, tak novověkého myšlení. Neopomíjel rovněž význam středověkých tendencí, v nichž se mu mísily vlivy učení antických myslitelů a křesťanské tradice. Nicméně na středověkou filosofii pohlížel i kriticky. Zvláště mu na ní vadilo přílišné autoritářství a z toho plynoucí malá vůle hledat nové pohledy a přístupy k řešení filosofických otázek. K jeho nejznámějším dílům věnovaným dějinám filosofie náleží spis *Myšlenkový vývoj evropského lidstva*.

Drtina jakožto humanista a propagátor etického života navazoval na Komenského pojetí lidství. „*Humanitu považoval za vrchol mravní dokonalosti a kulturního vývoje; v jejím uskutečňování nacházel základní smysl lidského života.*“¹⁵² Ostatně myšlenka humanity mu byla i námětem mnoha jeho pedagogických spisů.

¹⁵¹ Srov. CACH, J. *Komenský v interpretaci filozofie vzdělání (T. G. Masaryk a F. Drtina)*. Studia Comeniana et historica; 1991. Ročník 21, č. 44. s. 114.

¹⁵² CACH, J. *Komenský v interpretaci filozofie vzdělání (T. G. Masaryk a F. Drtina)*. Studia Comeniana et historica; 1991. Ročník 21, č. 44. s. 114.

Drtina se rovněž zabýval rozborem Komenského díla. Ke studiu Komenského odkazu přistupoval zejména z hlediska jeho pansofických a pedagogických snah. Soustředil se na původ těchto myšlenek, na otázky jejich geneze, na promyšlení, jaký význam mohou mít pro současnou společnost a samozřejmě na jejich přijetí tehdejšími mysliteli. Drtina se věnoval výkladu Komenského v dílech *J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového* (1904), *Komenského idea humanitní* (1909) a *Význam pansofických snah J. A. Komenského* (1907).

3.1 Osobnost Komenského z pohledu F. Drtiny

Drtina vnímal Komenského jako filosofa, jenž se zapsal do podvědomí českého národa tučným písmem tím, že „zasahoval činností svou do dějin světových a nabyl významu všelidského.“¹⁵³ V odkazu Komenského se podle Drtiny snoubily reformační tendence s humanismem zakořeněným v křesťanství. Ostatně z křesťanství vyrůstala i ústřední teze Komenského učení - a sice láska k bližnímu. Naléhavá prosba prohlubování lidství je u Komenského všudypřítomná, poněvadž, jak podotkl Drtina, „*ti, kdo se narodili, lidmi se narodili s tím hlavním cílem, aby byli lidmi.*“¹⁵⁴

Komenský byl celou svojí bytostí i srdcem křesťanem, členem Jednoty bratrské milujícím svou domovinu. „*Toto tré... jest sloučeno u něho v jednotný organický, živý celek... Chce životem následovati Krista a má Písmo za nejvyšší autoritu.*“¹⁵⁵ Komenský, toužíc po blahobytu českého národa, projevil zájem psát pouze v češtině, neboť náboženská reformace zavedla opatření, která ustavila užívání českého jazyka na místo latiny. Zavedení češtiny v občanech probudilo národní hrdost.¹⁵⁶ Z korespondence Komenského se dochoval dopis adresovaný Montanovi¹⁵⁷, Drtina upozornil, že z tohoto dopisu plyne to, že Komenský původně nechtěl psát latinsky, nýbrž česky: „*Nejprve však vyznávám, že něco po*

¹⁵³ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 401.

¹⁵⁴ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 4.

¹⁵⁵ Srov. Tamtéž.

¹⁵⁶ Srov. Tamtéž.

¹⁵⁷ Viz in: KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia 1. 1, Epistula ad Montanum*. Praha: Academia, 1969.

*latinsku psáti... nikdy nebylo mým úmyslem; národu svému abych sepsáním mateřštině knih nějakých hleděl. ...*¹⁵⁸

3.2 Komenského idea humanitní

Dršina ve spisku *Komenského idea humanitní* (1909) poukázal na to, kde se Komenský nechal myšlenkou lidskosti inspirovat. Dršina měl za to, že humanita se v evropských dějinách projevovala čím dál tím více zřetelněji. Připomněl, že původ silnější potřeby lidské vzájemnosti tkví ve starověku, neboť to bylo období, v němž došlo k tomu, že celé lidstvo stanulo pod nadvládou jediné říše, říše římské. Teprve tehdy si člověk „uvědomil, že stát není sám sobě cílem, nýbrž prostředkem k světoobčanství, všeobecnému sbratření.“¹⁵⁹ Dršina rovněž upozornil na vliv stoické filosofie, v níž byla idea humanity náležitě formulována. Zásahu o rozvoj humanity měl podle Dršiny i novoplatonismus, který poukazoval na místo, které člověku v universu náleží a na jeho podobnost s Bohem.

Rovněž křesťanství se podílelo na upevňování v podstatě příbuzenských vztahů mezi lidmi. Křesťanství v lidech probouzelo pocit sounáležitosti a touhu po naplnění smyslu své existence, který spočíval v dosažení absolutního dobra, „...lidé jsou bratři a dítky otce nebeského.“¹⁶⁰ Myšlenka humanity však získala konkrétnější podobu teprve v období renesance a reformace. V renesanci se člověk začal stávat individualitou, jež svůj zájem obracela spíše na sebe než na druhé a dokázala se radovat ze života. Reformace potom zharmonizovala onu lásku k životu s láskou k bližnímu. „Tak tvoří se idea člověka moderního, člověka silného, zdravého, dobrého, jenž poznává vzájemnost všelidských vztahů a v práci pro dobro společné, v ideji humanitní, ve službě druhým členům lidské společnosti nalézá smysl pozemského bytí.“¹⁶¹

¹⁵⁸ DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 402. Viz in: KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia I. 1, Epistula ad Montanum*. Praha: Academia, 1969.

¹⁵⁹ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 3.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

Komenského idea humanitní byla též úzce spjata s vlastenectvím. Motivem Komenského snah byl především zájem o dobro, prosperitu celého národa. „... *Češství chce povznést na princip pokroku v kulturním vývoji celého lidstva.*“¹⁶² Snil o takovém českém národu, který bude vynikat nad ostatní svou vzdělaností, mravností a srdečností. Drtina vyzdvihoval Komenského přímočaré úsilí, které nepolevovalo ani v nelehkých dobách, o intelektuální a etické zvelebení lidstva a o obrození celého vychovatelského systému. Komenský byl v první řadě křesťansky založeným člověkem opírajícím veškerou svou činnost o Písmo a prozřetelnost Boží. Drtina se v této souvislosti odvolával na slova Arnošta Denise¹⁶³, která trefně vystihla Komenského odhodlané putování na cestě za nápravou skrze výchovu: „*Neznám v dějinách nic podivuhodnějšího, dojemnějšího nad úmysl tohoto ubohého, českého kněze, který v době, kdy dragouni Liechtensteinovi mučí národ jeho, pomýšlil na osvobození vlasti vychováním.*“¹⁶⁴

Komenský spatřoval ve výchově potenciální sílu, která by mohla, respektive měla, pomoci nastolit ve společnosti ideální stav umožňující harmonické spolubytí jedinců s celkem, s přírodou a s Bohem. Ostatně, podle Komenského, všechny tři světové vrstvy existují v paralelním vztahu a mají společné obecné principy. Komenský za účelem nápravy výchovy a morálky sepsal spis *Velká Didaktika*.

Jak upozornil Drtina, výchova byla Komenskému prostředkem k dosažení cílů, které si stanovil v zájmu nápravy společnosti a celého světa. Zvláště usiloval o obnovu a rozvoj humanity a schopnosti empatie, kterou u lidí své doby tolik postrádal. Komenský chtěl docílit toho, aby lidé byli skutečně dobří, a ne aby se za dobré pouze vydávali.

¹⁶² DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 7.

¹⁶³ Arnošt Denis (1849- 1921), francouzský historik, politik, slavista a především bohemista. Je autorem mnoha děl o politických a kulturních dějinách Čechů a Moravanů. Čechy považoval za kulturně i politicky nejvyspělejší, proto jim přisuzoval i vůdčí roli v boji slovanských národů střední a jižní Evropy za samostatnost.

¹⁶⁴ DRTINA, F. J. A. *Komenský, zakladatel vzdělání lidového*. Spisů dědictví Komenského čís. 42. Praha: Nákladem -Dědictví Komenského- Dr. Ed. Grégr a syn, 1904. s. 3. Viz in: DENIS, E. *Čechy po Bílé hoře I., II.*

Komenský byl filosofem - humanistou snažícím se žít po vzoru křesťanství, pěstujícím lidství, rozumové uvažování a lásku k bližnímu. Proto podle Drtiny inklinoval ke středověké tradici. Nebyl však myslitelem, jenž by byl touto tradicí pohlcen. Rovněž nebyl tím, kdo by odmítl přejímat elementy z doby nadcházející. Ze středověku Komenský pouze „*vyvážil, co tento měl nejčennějšího, křesťanskou lásku k bližnímu, ... on stanul na autoritě bible a jí se dovolávaje vzpínal se novým názorům a naukám vědeckým, jsoucím s ní ve zdánlivém odporu... .*“¹⁶⁵

Podle Drtiny chtěl Komenský svými humanistickými snahami podnítit v lidech jejich člověčenství. Bytí člověka tady na zemi vnímal jako přípravu na život na nebesích. Aby byl jedinec s to v tomto důstojně obstát, musel by nechat proniknout skrze sebe světlo rozumu, jež osvítí vše kolem něj a napomůže mu k pravdivému poznání. Ten, kdo dojde onoho osvětlení, přijme za své ctnosti a vzhledne k moudrosti Boží, naplní svůj pozemský úděl, tedy „*věčné s Bohem blahoslavenství.*“¹⁶⁶ Komenský „*... tak sám na počátku doby nově spojuje křesťanský ideál lásky k bližnímu s antickým ideálem důvěry v lidský rozum a vytváří na podkladě tomto moderní ideál výchovy.*“¹⁶⁷

3.3 Význam pansofických snah Komenského ve výkladu F. Drtiny

Komenský čerpal vědomosti od velkých filosofů, mezi něž patřili kupříkladu M. Montaigne, F. Bacon, J. Locke či R. Descartes. Ne vždy a ve všem s nimi souhlasil, avšak jejich ústřední myšlenky mu byly inspirací pro rozvoj vlastních úvah. Jak uvedl Drtina, Komenský do svého pojetí výchovy implikoval realistické prvky, používal rozumu jako prostředku pro pochopení daností. Zvláště lpěl na tom, aby lidé poznávali nejen slova, nýbrž především věci. Po vzoru Locka hlásal, že pro náležité vysvětlení jevů je zapotřebí postupovat systematicky, „*od smyslového poznání k rozumovému pochopení.*“¹⁶⁸ Komenský neupozaďoval význam rozumu v procesu správného porozumění věcem. Rozum

¹⁶⁵ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 402.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 403.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž.

naopak ustanovil důvěryhodným arbitrem poznávání. Od Bacona převzal tezi „*vědění je moc*“, ztotožnil se i s descartovským „*tolik dovedeme, kolik víme.*“¹⁶⁹ Komenský pod vlivem těchto myšlenek žádal obrození vědy a výchovy založené na studiu přírodních jevů, které by měly posloužit jako jakási předloha pro život ve společnosti, pro nastolení harmonie v mezilidských vztazích. Výchovný naturalismus Komenského spočíval v tom, „*vychování veškeré má postupovati dle vzoru přírodního dění, má se díti bez násilí a ukvapení na základě podmínek daných a zvláštních poměrů.*“¹⁷⁰ Dovršením tohoto úsilí mělo být prozření, doposud nepravostmi zaslepeného lidstva, které „*osvícené pansofii změni svůj život pozemský a dojde blaženosti.*“¹⁷¹

Nárok Komenského na vzdělávání společnosti, v níž by se měl každý jeden občan učit všemu a všestranně, byl zároveň základním předpokladem pro nápravu věcí lidských popisovanou v pansofii.

Pansofické vize byly pro Komenského všeobecnou naukou o souvislostech a vztazích panujících mezi člověkem, přírodou a Bohem. Byly učením majícím jak politický, sociální, tak i filosofický vliv na dění ve společenství. Vševěda „*chce všechno vědění své doby sestavit v jediný celek organický, spoléhající na společném a pevném základě křesťanství.*“¹⁷²

Komenského vševedné úsilí mělo za cíl uvést lidstvo v harmonii a jistotu a dosáhnout tak zlepšení státní správy i lidského soužití, neboť právě požadavek vzdělanosti a výchovy jedince, respektive celé civilizace byl pro Komenského neodmyslitelnou podmínkou pro jeho vytvoření ideální vyrovnané společnosti. Pansofie měla poskytnout člověku návod na správný život založený na morálním jednání. Úkolem pansofie bylo „*redukování všeho lidského vědění na několik*

¹⁶⁹ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského.* In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 403. Viz in: DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii; Námítky a autorovy odpovědi.* Praha: Oikoymenth, 2003.

¹⁷⁰ DRTINA, F. *J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového.* Spisů dědictví Komenského čís. 42. Praha: Nákladem -Dědictví Komenského- Dr. Ed. Grégr a syn, 1904. s. 13.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského.* In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 404.

*základních zákonů, ... obsahem jejím neměla býti toliko příroda, nýbrž i celý život duchový, nauka o Bohu, celý svět etický.*¹⁷³

Drtina se zaměřil i na Komenského vševědný projekt, který byl postaven na schopnostech a možnostech člověka poznávat okolní svět, tedy Boha, přírodu a umění, skrze smysly, rozum a víru. „*V Bohu nalézá Komenský... ideje všeho jsoucna, v přírodě jejich napodobeniny, v umění... napodobeniny druhého stupně. ... Umění lidské vypůjčuje si ideje svých výtvorů od přírody, příroda od Boha. Bůh má ideje v sobě samém; jsouť pomysly jeho dokonalé pravzory všeho jsoucna přírodního i umělého.*“¹⁷⁴ Prostřednictvím takto strukturovaného schématu by měl být jedinec schopný dospět ke skutečnému poznání.

Drtina postřehl, že s tímto ideálním uspořádáním šla ruku v ruce Komenského chiliastická vize očekávající nastolení božího království, které mělo nahradit stávající neutěšený život plný nevědomosti, bezbožnosti a sváru životem ideálním. Komenský věřil, že jediným místem, kde člověk může dosáhnout smíru, je život v ráji.

Myšlenka vševědy se stala pro Komenského životním posláním. V jejím naplnění spatřoval smysl svého konání. Ačkoli se věnoval i jiným oborům, zejména dílům didaktickým, ve skutečnosti, jak upozornil Drtina, toužil setrvávat u otázek výhradně pansofických. Právě ony mu byly lékem na obtíže, v nichž se podle Komenského ocitala soudobá společnost. Pansofií, jakožto „*nejpřirozenějším prostředkem pro celé nemocné tělo lidstva*“¹⁷⁵, se jal Komenský lidstvo uzdravovat, za což se mu dostalo velkého uznání po celé Evropě. Drtina doložil Komenského věhlas slovy hamburského profesora matematiky *Jana Adolfa Tassiuse*: „*Kdyby Komenský nebyl nic jiného učinil, než že rozsil símě to všeobecného hnutí do mysli veškerenstva, každý musil by přisvědčiti, že dosti vykonal.*“¹⁷⁶ Komenský prosazoval, aby vzdělávání a výchova byly umožněny každému člověku bez ohledu na jeho původ či

¹⁷³ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 406.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 407.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 405.

¹⁷⁶ DRTINA, F. *J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového*. Spisů dědictví Komenského čís. 42. Praha: Nákladem -Dědictví Komenského- Dr. Ed. Grégr a syn, 1904. s. 5.

společenské postavení. Komplexnost této ideje spočívala zejména v nároku poskytování souhrnných vědomostí, aby ona „*moudrost byla jednotná, ... aby svorně všichni pracovali o zjednání vševědy, pansofie.*“¹⁷⁷

Dršina vytkl čtyři složky, na nichž je postaven smysl Komenského pansofie. K utvoření celkového vědění je zapotřebí znát zjevení, skrze něž můžeme poznávat prvky transcendentní. Vědomosti nám musejí být předkládány v nepochybné pravdě, výklad jevů musí být srozumitelný každému žákovi. K tomu všemu se potom musí přistupovat správnou metodou, jejíž součástí má být souvislost, stupňovitost a jednotnost.¹⁷⁸

S Komenského vševědnými tendencemi souvisely i tendence irénické, neboť k nápravě lidstva by nepostačovalo pouze žít podle zákonitostí daných Prozřetelností boží, nýbrž bylo by třeba zajistit občanům trvalé setrvání v míru. „*Komenskému, nadšenému apoštolu ušlechtilé lidskosti, jde o smír rozvaděného tehdy světa stejně jako o sjednocení filosofie a náboženství, vědy a víry na základě křesťanském.*“¹⁷⁹

Podívejme se nyní prostřednictvím Dršinova výkladu podrobněji na problematiku zrodu Komenského ideje vševědy a záměr jejího uvedení na světlo světa. Prvotním Komenského úmyslem bylo sepsat dílo, jehož náplní bude poskytnout lidstvu souhrnné vědomosti o všech sférách jeho působení. Komenský, jak uvedl Dršina, zprvu zamýšlel dílo rozdělit na tři části. V první z nich měly být uvedeny zásady, z nichž mohl každý porozumět Bohu, přírodě a umění lidskému. Tuto pasáž Komenský plánoval nazvat *pansofie*. Druhou kapitolu chtěl pojmenovat *panhistorie*, neboť v sobě měla zahrnovat veškeré poznatky a zkušenosti z dob minulých, dějinami biblickými počínaje a přírodopisnými konče. Třetí a poslední částí se měla stát *pandogmatie* pojímající v sobě všechny názory bez ohledu na jejich správnost. Komenský však tento svůj záměr pro jeho složitost neuskutečnil.¹⁸⁰

¹⁷⁷ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 406.

¹⁷⁸ Srov. Tamtéž, s. 410.

¹⁷⁹ DRTINA, F. *Komenského idea humanitní*. Zvláštní otisk z „*Pedagogických rozhledů*“. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII. s. 6.

¹⁸⁰ Srov. DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 481.

Ústředním vševědným spisem Komenského se stala *Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica)* skládající se ze sedmi částí, která byla nakonec mnohem podrobnějším a rozsáhleším dílem než původně zamýšlená práce třídílná.

Komenského *Obecná porada* měla celým svým obsahem poskytovat podklad k pedagogickým, církevním i politickým reformám. Drtina objasňoval poslání tohoto díla slovy Komenského: „*celé dílo mělo býti velkolepou zásobárnou v pravdě obecné vzdělanosti, ve které by se právem ničeho nepostrádalo, a z jejíhož čtení bezděčně vylévala by se moudrost v mysl lidskou.*“¹⁸¹ Princip universalismu prostupoval Komenského vševědnými, vševýchovnými a rovněž všenápravnými tendencemi.

Drtina se v díle *Význam pansofických snah J. A. Komenského* soustředil na popis sedmi knih *Obecné porady*. Komenský pojmenoval každou knihu podle toho, za jakým účelem byla sepsána. Drtina se zaměřil zvláště na první dvě knihy, *Panergesii* a *Panaugii*, neboť je shledal nejpodstatnějšími.

První kniha, které se Drtina věnoval, nese název *Panergesie* (Všeobecné probuzení)¹⁸². V této části je líčen proces vyvádění člověka ze zmatků. Drtina poukázal na to, že Komenský zde poskytoval rady, jimiž chtěl vysvětlit „*co, čím a jak se děje.*“¹⁸³ Drtina interpretoval pohled Komenského na tehdejší společenské poměry. Uvedl, že současnost Komenského byla dobou temnoty, bezbožnosti a bezvládní. Komenský proto vyzýval k nápravě a k odstranění tohoto chaotického způsobu života. Hlásal, aby místo nevědomosti vládla vzdělanost, místo bezbožnosti zbožnost a místo anarchie aby zavládl mír a řád. Podle Drtiny Komenský ukazoval směr, kterým se má vydat celý národ. „*Tato cesta jest cesta nová jednoty, prostnosti a dobrovolnosti, t.j. návrat k jednotě od chaosu rozmanitosti, k prostnosti od zmatků, k volnosti od násilí.*“¹⁸⁴

¹⁸¹ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 481. s. 482.

¹⁸² Srov. Tamtéž, s. 481.

¹⁸³ Tamtéž, s. 481.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 482.

Druhou knihou, jíž Drtina věnoval pozornost, byla *Panaugia* (Všeobecné osvětlení). Komenský se v této knize radil o rozsvícení rozumového světla, které by ozářilo vše, co jest, a dalo tak člověku veskrze nahlédnout podstatu věcí. Drtina dále vysvětlil, že „světlo toto má všem lidem ukazovati, co věděti i konati, v co doufati a čeho se obávati, co míti a čeho požívati mají.“¹⁸⁵ Rovněž poukázal na Komenského přesvědčení, že veškerá lidská činnost se zakládá na rozumu a poznávání.

Podle Komenského jsou člověku Bohem dány tři zdroje tohoto světla. Prvním pramenem je svět představující jakési jeviště Boží, na němž se člověku zpřístupňuje jinak neviditelná boží existence. Druhým pramenem stanovil Komenský lidského ducha, v němž se zrcadlí duch boží. Lidský duch je obdařen schopností volby, na jejímž základě se jedinec rozhoduje. Třetím a posledním pramenem je slovo boží.¹⁸⁶

Drtina si kladl otázku, mají-li lidé tyto možnosti všeobecného vědění, proč k němu stále nedospěli? Dospěl k závěru, že sami lidé pochybyli, neboť „Nedovedli prostředků těch užítí, zbytečně je izolovali, od sebe odlučovali, kdežto jen ve vzájemném, v současném použití všech jest dána možnost zdaru celého poznávacího usilování.“¹⁸⁷ Ostatně tento přístup zmařil celé Komenského snažení.

Drtina upozornil na další části *Obecné porady*, které Komenský sepsal, aby bylo možné překonat výše zmíněné nedostatky a vytvořit ucelený systém souhrnného vědění. Drtina nejvíce vyzdvihl Pansofii, neboť jejím záměrem mělo být urovnávání věcí lidských skrze poznávání. Pampaedie zas měla být návodem, který by přispěl ke zkvalitnění vzdělávání. Náplň Panglottie spočívala v zavedení nového a pro všechny společného jazyka. Panorthosie a Pannuthesie měly za úkol napravovat a napomínat společnost. Podle Drtiny na výše jmenovaných knihách záleželo nejvíce, neboť „je-li pansofie lux entium (světlo jsoucna), je pampaedie světlo myslí všech, jež vševědou naplňuje, povznáší a zušlechťuje (lux

¹⁸⁵ DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 483.

¹⁸⁶ Srov. Tamtéž.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 484.

mentium), *panglottie světlem národů, jimž přináší osvětlu a jí sjednává mezi nimi styk a mír (lux gentium), panorthosie pak světlem lepšího století čili světlem jedné církve.*“¹⁸⁸

Dršina v souvislosti s vševědou vzpomněl na spis *Janua rerum*, který rovněž obsahuje ideu pansofie. *Brána věcí* je spísem nabízejícím veskrze souhrn lidského působení. Jak napsal Dršina, měla „poskytnouti lidstvu jakousi krásnou encyklopedii anebo pansofii v malém.“¹⁸⁹ V díle jsou připomenuty již známé Komenského vševědné a všenápravné záměry, které chtěl uvést v platnost opět prostřednictvím výchovy a světelné metafyziky, která měla odhalovat pravou podstatu poznatelných věcí tohoto světa. Dršina připomínal, že Komenský úvahy, jež se podobaly těm jeho, nalézal i u starořeckých filosofů, např. Aristotela, v době pozdější pak například u Bacona nebo Campanelly.¹⁹⁰

Dršina způsob Komenského uvažování ve spísu *Brána jazyků* připodobňoval k metodě Sókratova dialogu. Formou otázek a odpovědí se tu Komenský snažil vysvětlit procesy a jevy ve světě, jejich příčiny i následky. Dršina rovněž analyzoval Komenského pojetí poznání. Jak známo, podle Komenského teorie veškeré poznání světa má původ ve smyslech. Skutečná podstata věcí se sice odhalí na základě smyslového poznání, nezpůsobí však porozumění, nezapojí-li se do tohoto procesu rozum.

Dršina zde poukázal na to, že Komenský rozdělval vše v duchu triadismu na tři segmenty. Určil tři prameny poznání (svět, duch a Písmo), k nimž náležely tři nástroje (vnější smysly, rozum a víra). S tímto rozvrhem souvisela i Komenského metoda stupňovitosti. Podle této zásady by se mělo veškeré lidské konání či jednání odehrávat postupně, nikoliv skokem. Tento princip, který vysvětloval již v *Předchůdci vševědy*, aplikoval zejména ve svých didaktických spísech. Dršina v členění Komenského pojmů spatřoval domnělou předzvěst Hegelovy

¹⁸⁸ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 485.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Srov. Tamtéž.

dialektiky. „Vše člení se na pojmy: čísla, polohy a rozlohy, něco na pojmy: bytí, nebytí a polobytí, a k pojmu něco se vždy pojí organicky pojem nic.“¹⁹¹

Komenského chápání světa s ohledem na jeho stupňovitost a harmonii šlo ruku v ruce s jeho přesvědčením, že skládá-li se svět z částí, jež utvářejí jednotu, musíme na něj tak i nahlížet. Každá vrstva světa odkazuje k další vrstvě. Podle Komenského, jestliže chceme porozumět světu, musíme porozumět všem jeho vrstvám.

Dršina poukázal na to, že *Brána jazyků* byla jedním z posledních spisů, který měl představit záměr Komenského pansofie. *Bránu jazyků* vydal Nigrinus až po smrti Komenského v roce 1681.¹⁹²

Posledním vševědným spísem Komenského, kterému se Dršina věnoval, bylo *Trojumění obecné (Trienium catholicum)*¹⁹³ (1681). Dršina upozornil, že předmluvu k tomuto dílu napsal Komenský na sklonku života 31. srpna 1670.¹⁹⁴

Spis *Trojumění obecné* pojednává, připomíná Dršina, o třech základních pilířích lidské společnosti, o filosofech, politicích a teolozích. Podle Komenského se bytí člověka odehrává v intencích myšlení, mluvení a konání. Dršina tu připomněl Komenského princip, na jehož základě se uskutečňuje vše ve světě: „věci pojaty jsou zrcadlem rozumu stávají se myšlenkou. Myšlenka i slovo promění se v čin, jest z nich zase věc.“¹⁹⁵ Dršina poukázal na záměr tohoto spisu, který tkví v tom, že chce-li člověk dosáhnout skutečné životní moudrosti, musí podle Komenského sledovat, aby jeho myšlení korespondovalo se slovy a věcmi. Dršina ocenil Komenského úsilí, jež směřovalo k vytvoření systematické nauky o logice, gramatice a pragmatice. Tato umění totiž byla v současnosti Komenského víceméně opomíjena.

Dršina tu rovněž nastínil, jak Komenský pojal proces myšlení. Komenský začínal od *ničeho*, neboť právě z *ničeho* se podle něho rodí veškeré myšlení,

¹⁹¹ DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 486.

¹⁹² Srov. Tamtéž, s. 485.

¹⁹³ Viz in: KOMENSKÝ, J. A. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia 18. 18, Trienium catholicum*. Praha: Academia, 1974.

¹⁹⁴ Srov. DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 583.

¹⁹⁵ Srov. Tamtéž.

jednání i mluvení člověka. Prostřednictvím smyslových vjemů se započne utvářet myšlenka, řeč a čin. K tomuto se připojují hlásky a znaky, jež se přemění v pojem. Skrze pojem je člověk s to nahlédnout podstatu toho, nač v dané chvíli myslí, slovo vysvětluje smysl myšlenky a skutkem užitek, který nám poskytne.¹⁹⁶

Dršina podobně jako většina badatelů o Komenském pokládal Komenského vševědný a všenápravný záměr za odvážný, ba dokonce za utopický. Nemyslel to však nikterak v pejorativním slova smyslu, neboť Komenského vysoce oceňoval pro jeho odhodlání prosadit své cíle a pro jeho neutuchající víru v nápravu lidstva. Ostatně proto byl Komenský pro Drtinu „*muž touhy*“¹⁹⁷

Dršina na Komenského pohlížel jako na myslitele, jenž svými pansofickými tendencemi a úsilím o nápravu výchovy a vzdělávání náležel k badatelům, kteří dokázali posoudit, jakým směrem se bude ubírat vývoj lidstva. Vzápětí ovšem dodal, že „*dobou následnou byli zapomenuti*“¹⁹⁸.

Dršina chtěl ukázat na význam pansofických snah Komenského v různých obdobích. Jak již bylo uvedeno, doba, jež následovala po éře Komenského, nedokázala jeho pansofické plány docenit. Avšak nepřišly v niveč, neboť v následujících údobích stoupala sláva vševědy strmě vzhůru, až k osvícenství, v němž vrcholila. Teprve v tomto věku se, jak uvedl Dršina, Komenského celoživotní snažení dočkalo plného uznání. Dršina rovněž připomněl, že Komenského projekt nápravy věcí lidských oslovil nejen protestanty, nýbrž i katolíky. Znal ho též Descartes, jenž se o něm na mnoha místech pochvalně vyjádřil.

V době následující, koncem 17. století nastal temný věk pro Komenského odkaz. Dršina tu poukázal na francouzského filosofa P. Bayla¹⁹⁹ který, ač oceňoval Komenského reformu pedagogiky, náležel k těm, kdo jeho vševědu zavrhl pro její fantastický ráz. Uvedl v pochybnost též důvěryhodnost postavy Komenského zejména pro jeho zálibu v mystice a pro to, že byl stoupencem chiliasmu. V podobném duchu hodnotil Komenského úsilí i Adelung, jenž uvedl

¹⁹⁶ Srov. DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 584.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 583.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 585.

¹⁹⁹ Viz in: BAYLE, P. *Dictionnaire historique et critique*. 1. vydání. Rotterdam: R. Seers, 1697 (2 díly).

osobnost Komenského v knize *Dějiny lidského bláznovství*, kde ho „zařazuje mezi významné světové blázny“²⁰⁰. Na obhajobu před těmito oponenty Drtina uvedl, že „byť i Komenského pansofie nestala se skutkem, že ve skutečnosti snahy jeho nezanikly nikdy úplně, a zvláště jeho plány o usoustavní vědecké práce že byly vlastně směrodatny pro praktické pokusy, které se v jednotlivých evropských státech o založení zvláštních vědeckých ústavů daly.“²⁰¹

Ovšem v 18. století se vše v dobré obrátilo. Jak uvedl Drina- tento věk byl plně opanován Komenského idejemi. Jeho pokrokové reformy se staly vzorem pro obnovu školství. Drtina použil jako příklad Německo, v němž se prováděly nápravy pedagogických institucí v duchu Komenského „*pietismu a filantropismu*“²⁰². Drtina rovněž připomněl vznik berlínské akademie věd. Na jejím vzniku se podílel E. Jablonski²⁰³ a W. G. Leibniz. Drtina tu představil Leibnize jako myslitele, jenž následoval a propagoval Komenského vševědné úsilí. Podle Drtiny byl Leibniz s Komenským „*spřízněn svým myšlením, duchem a universálností. ... I jemu jde o irénické snahy, i on chce vytvořiti jednotnou řeč dorozumivací, jednotné písmo, i on pracuje ve svém humanistickém nadšení k tomu, aby nastala doba, kdy národové evropští vytvoří jednotné spojené státy a zajistí trvalý mír.*“²⁰⁴

Rovněž celé 19. století, které usilovalo o zvelebení škol, bylo ve znamení uplatňování plánu Komenského. Drtina ukázal, že se tento věk Komenským inspiroval zejména v oblasti pedagogiky, v níž Komenský promýšlel strukturu vychovatelství a lidového vzdělání.

Drtina zastával názor, že i dnešní doba vychází z Komenského učení, jež ponouká k tomu, aby každý člověk usiloval o pravé humanitní vzdělání. Drtina oceňoval Komenského zejména jako pokrokového myslitele a reformátora otázek

²⁰⁰ DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 586. Viz in: ADELUNG, J. CH. *Geschichte der menschlichen Narrheit: oder, Lebensbeschreibungen berühmter Schwarzkünstler, Goldmacher, Teufelsbanner, Zeichen- und Liniendeuter, Schwärmer, Wahrsager, und anderer philosophischer Unholden. Leipzig, 1785-1799.*

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ E. Jablonski- vnuk Komenského, biskup českobratrské obce herrenhutské a spoluzakladatel akademie věd v Berlíně.

²⁰⁴ DRTINA, F. Význam pansofických snah J. A. Komenského. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 587.

pedagogických. Na adresu Komenského pronesl: „*Málo postav historických tak náleží přítomnosti bezprostředně jako veliký náš Komenský. Uznává se, že slovanský duch Komenského pro výchovu učinil totéž, co důmysl velikého Slovana Koperníka v astronomii.*“²⁰⁵ Drtina měl ke Komenského idejím pozitivní vztah zejména z toho důvodu, že on sám se angažoval v pedagogické činnosti. Komenského považoval za průkopníka na poli výchovy. Ba dokonce ho označil za zakladatele vzdělání lidového.

Drtina poukázal na dva pilíře, o něž se opíraly Komenského programy vzdělávání. První pilíř symbolizoval zbožnost, jež člověka učí mravnímu životu, neboť podle Komenského „*výchova tato nábožensko- mravní má... vštěpovati v útlé srdce mládeže přesvědčení, že člověk ,nerodí se sobě samému, nýbrž Bohu a bližnímu*“.²⁰⁶ Druhým pilířem byl podle Drtiny jeho patriotismus. Jak známo, Komenský byl vlastencem, jenž miloval svůj národ a svůj rodný jazyk, což pramenilo z jeho křesťanského a humanistického založení. Drtina soudil, že Komenského vševěda prostupovala takřka každým věkem až doposud. Pansofie svým významem pozvedla postavení výchovy a vzdělávání jak českého národa, tak národů světových. Drtina rovněž nezapomněl poukázat na to, že Komenského spisy studovali a byli jimi ovlivněni mnozí významní myslitelé z různých zemí i kontinentů.

Drtina posuzoval Komenského nápravný projekt jako úsilí, jímž se nesmazatelně zapsal do historie pedagogiky.

²⁰⁵ DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. In: *Pedagogické rozhledy*; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 587.

²⁰⁶ DRTINA, F. *J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového*. Spisů dědictví Komenského čís. 42. Praha: Nákladem -Dědictví Komenského- Dr. Ed. Grégr a syn, 1904. s. 11

Závěr

Cílem diplomové práce bylo ukázat, jak význam Komenského nápravného projektu chápali čeští filosofové první poloviny 20. století. Pozornost tu je zaměřena především J. Tvrdému, F. Drtinovi a E. Rádlvi. Snažila jsem se rovněž poukázat na nuance, které se vyjevily při komparaci výkladů Komenského u uvedených myslitelů.

Jak již Patočka předeslal, hodnocení díla Komenského bylo zkresleno příliš jednostranným pohledem. Kriticky upozornil na to, že zejména meziváleční filosofové, zde zastoupeni Tvrdým a Drtinou, přistupovali ke Komenského odkazu v kontextu svého pozitivistického působení. Ostatně to bylo též důvodem Patočkovy nespokojenosti s tehdejší stavem české komeniologie. Úkolem práce bylo objasnit, zda Patočka byl k výše jmenovaným filosofům spravedlivý. Práce dospěla k závěru, že v tomto ohledu je třeba Patočkovi dát za pravdu, neboť pouze Rádl zaujal odlišné stanovisko, když se pozitivismus snažil překonat vitalismem.

Pokud se zabýváme otázkou, jak čeští meziváleční filosofové posuzovali Komenského, nesmíme ztrácet ze zřetele, že závěry jejich posudků vycházely z materiálů, které měli tehdy k dispozici. Kupříkladu významné prameny objevené v Halle, vyplňující bílá místa tolik zásadní pro správný výklad myšlení Komenského, jim nebyly známy.

Komenský promýšlel projekt nápravy společnosti, který v sobě spojoval pro něho příznačný irénismus, humanitu a patriotismus s vševědnými tendencemi založenými na křesťanské tradici. Práce ukázala, že tento jeho plán měl značný vliv nejen na Komenského současníky, nýbrž především na jeho následovníky. Účelem práce bylo pojednat o tom, jaký postoj Rádl, Tvrdý a Drtina zaujímali ke Komenskému. Je tu předvedeno, proč byl Rádl vůči Komenskému tak kritický, a také to, proč Rádl pro Komenského setrvávání na pomezí středověku a novověku neměl pochopení. Rádl nahlížel na Komenského jako na myslitele, jehož hlavním námětem byly otázky týkající se pedagogiky a zbožnosti. Opakovaně Komenskému vytýkal to, že se věnoval takřka výhradně plánům na reformu

vzdělanosti a výchovy opírající se o náboženství. To mělo za následek zanedbávání samotné filosofie. Rádl Komenskému častokrát oponoval, poněvadž měl tendence srovnávat jeho názory s myšlením nové doby. Kritizoval ho rovněž pro jeho neoriginální přístup. Domníval se totiž, že Komenský převzal většinu myšlenek od dřívějších myslitelů, zvláště od novoplatoniků a stoiků. Rádl u Komenského též postrádal přesné definice, které by jasně stanovily, co bylo obsahem jeho návrhů, například vymezení pojmu pansofie. Navzdory četným odsudkům Komenského díla, Rádl kladně oceňoval jeho přírodní filosofii. Také souhlasil s jeho přesvědčením o existenci jediné pravdy a vážil si zvláště jeho mravní poctivosti.

Práce upozorňuje, že Rádl v interpretaci Komenského často chyboval. Ostatně na to poukázal již Jan Patočka, jenž toto Rádlovo pochybení připisoval jeho nezpůsobilosti analyzovat Komenského odkaz s ohledem na souvislosti jeho doby. Vytýkal mu, že vytrhával parciální názory z kontextu celého jeho díla i z nejbližšího kontextu myšlenkového, např. českobratrského. Rádl například vytýkal Komenskému, že vzdychá a naříká. Ve *Vědě a víře* psal: „jeho příliš časté vzdychání, jeho příliš výmluvné řeči o utrpení vyvolených a zvláště pohřební tón některých jeho spisů nejsou jeho předností.“ Vyzýval „nevzdychat“! Uboze bychom vypadali před světem, kdyby dnes naši vůdcové psali nový Kšaft“!²⁰⁷ Kdyby Rádl analyzoval Komenského v náležitém kontextu českobratrské exulantské prózy, poezie a písní, věděl by, že právě tady byly nářky a povzdechy velmi časté a že je zbytečné právě to Komenskému mít za zlé. Současný literární historik Jan Malura dokonce doporučuje, aby byl pro období raně novověké literatury, která byla napsána v prostředí exulantů, zaveden nový literární žánr tzv. „lament“.²⁰⁸

S Komenského vizí nápravy věcí lidských souvisela i reforma vzdělávání a výchovy. Práce ukazuje, jak uvedení filosofové hodnotili Komenského filosofii výchovy. Komenský zastával názor, že každému jedinci se mají již v útlém věku

²⁰⁷ Srov. RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939. s. 16- 22.

²⁰⁸ MALURA, J. *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010.

vštěpovat základy lidskosti. Ostatně jak ukázal nejen Rádl, ale i Tvrdý a Drtina, Komenského idea humanity byla úzce spjata jak s jeho výchovnými a didaktickými tendencemi, tak s vševedou. Zvláště Drtina viděl v Komenském průkopníka v oblasti pedagogiky. Především oceňoval jeho pansofické snahy, jejichž cílem bylo přimět lidstvo ke změně dosavadního způsobu života. Vhodným nástrojem pro tuto proměnu byla Komenskému výchova. Drtina vyzdvihoval Komenského myšlenku výchovného naturalismu, jehož princip spočíval v analogii dovedností člověka a přírody. Jde o pojetí, podle něhož se má veškeré vychovávání odehrávat po vzoru přírodního dění. Jak uvedl Drtina, Komenského výchovný naturalismus vyžadoval pečovat o nejen ducha, nýbrž i o tělo. Neboť pouze v člověku věnujícím se též tělesné výchově může dřímát dobrý a moudrý duch.

Cílem Tvrdého bylo vylíčit genezi jeho Komenského myšlení. Rozlišil tři fáze Komenského filosofování, z nichž každá odrážela současný stav společnosti, jímž byl Komenský ovlivněn. Práce se věnuje problému periodizace Komenského díla: Tvrdý rozčlenil Komenského myšlení do tří etap. Komenského filosofie prošla vývojem od nábožensko-mystického úsilí ovlivňovaného racionalismem, přes humanisticko-universální tendence zpět k náboženskému mysticismu, tentokrát však pod vlivem pietistických nálad. Tvrdý také konfrontoval Komenského filosofii s filosofií Descarta. Dospěl k závěru, že ačkoli se jmenovaní myslitelé mnohdy ostře kritizovali, ve své podstatě se vzájemně akceptovali. Descartes byl překvapivě pozitivním recenzentem Komenského pansofických snah, byť s nimi byl zprvu seznámen pouze zprostředkovaně. Koneckonců i Komenský se nechal inspirovat Descartem, když do vlastní práce začleňoval jeho myšlenky.

O všech třech interpretech Komenského filosofie, jimž byla v práci věnována pozornost, lze shodně říci, že Komenského považovali za ztělesnění ušlechtilosti, neboť jeho největší starostí bylo, aby jeho vlast nestrádala. Proto neustále hledal nové cesty a účelné prostředky, jak povznést úroveň vzdělání lidového, jak dosáhnout smíru mezi národy. Komenský chtěl docílit toho, aby lidé opět pocítili potřebu vzájemnosti. V češství a všelidském humanismu Komenský spatřoval

skutečný potenciál pro reformu společnosti. Ostatně z uvedených názorových priorit též vyplynuly jeho pansofické snahy.

Rádl, Tvrdý i Drtina svorně Komenského řadili mezi nejvýznamnější české myslitele, jejichž díla významně formovala následující věky.

Použitá literatura

A. Primární literatura

DRTINA, F. *Komenského idea humanitní. Zvláštní otisk z „Pedagogických rozhledů“*. Praha: Tiskem Edvarda Leschingra - Nákladem Jednoty bratrské, 1909. Ročník XXII.

DRTINA, F. *J. A. Komenský, zakladatel vzdělání lidového*. Spisů dědictví Komenského čís. 42. Praha: Nákladem -Dědictví Komenského- Dr. Ed. Grégr a syn, 1904.

DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. Pedagogické rozhledy; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 6, s. 401-412 Pokračování.

DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. Pedagogické rozhledy; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 7, s. 481-489 Pokračování.

DRTINA, F. *Význam pansofických snah J. A. Komenského*. Pedagogické rozhledy; Praha, 1907. Ročník. 20, č. 8, s. 583-588 Dokončení.

KORTHAASE, W. *Emanuel Rádls Warnungen vor dem Mystiker; Peripatetiker und "sehr schwachen Philosophen" Comenius*. Studia Comeniana et historica; 2000. Ročník. 30, č.63/64, s. 74-113.

PATOČKA, J. *Stat' O nový pohled na Komenksého*. In: *Komeniologické studie II*. Praha: Oikoymenh, 1997. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 9. ISBN- 80- 86005- 52- 6

PATOČKA, J. *Stat' Několik poznámek k článku Josefa Tvrdeho Komenský a Descartes*. In: *Komeniologické studie II*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10. ISBN 80-86005-03-4

RÁDL, E. *Věda a víra u Komenského*. Praha: Vydavatelské oddělení YMKY, 1939.

RÁDL, E. *Dějiny filosofie II., Novověk (vybrané kapitoly)*. Reprint prvního vydání nakladatelství Jan Laichter, 1933. Praha: nakladatelství Votobia, 1999. ISBN 80-7220- 064- X

TVRDÝ, J. *Komenský a Descartes*. Praha: Archiv o bádání a životě Jana Amose Komenského, 1959. Ročník 16

B. Sekundární literatura

CACH, J. *Komenský v interpretaci filozofie vzdělání (T. G. Masaryk a F. Drtina)*. Studia Comeniana et historica; Praha, 1991. Ročník 21, č. 44, s. 113-116.

ČAPKOVÁ, D. *Vztah vědy a víry u Komenského*. Studia Comeniana et historica; 1994. Ročník. 24, č. 51, s. 91-104.

ČAPKOVÁ, D. *Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy*. Filosofický časopis; Praha: Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV, 1992. Ročník 40, č. 1, s. 17-26.

DESCARTES, R. *Rozprava o metodě, jak správně vésti svůj rozum a hledati pravdu ve vědách*. Praha: Jan Richter, 1947. s. 96, pozn. 63.

HROMÁDKA, J. L. *Don Quijote české filosofie: Emanuel Rádl 1873- 1942*. Brno: nakladatelství L. Marek, 2005.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Filosofický slovník*. Olomouc: Olomouc, 2002. ISBN 80- 7182- 064- 4

KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*. Mladá fronta, Praha 1992.

MALURA, J. *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2010.

PATOČKA, J. *Úvod prvního svazku Vybraných spisů J. A. Komenského*. In: *Komeniologické studie I*. Praha: Oikoymenh, 1997.

POLIŠENSKÝ, J. *Jan Amos Komenský a jeho doba*. Praha: Orbis, 1957.

REICH, K. *Staatsrecht und Etehik bei Rousseau*, in: *Gesammelte Schriften*, Hamburg, 2001, s. 200 – 212 nn. Přeložil J. Kuneš pro potřeby seminářů z MOMY 2, akad. r. 2009/2010, FF Univerzita Pardubice, (citováno podle překladu).

ROUSSEAU, J. J. *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 1949. s. 23.

RYBÁK, D. *Komenského synkritická metoda*. Bulletin Unie Comenius, Praha: Unie Comenius ve spolupráci s Univerzitou Karlovou -Pedagogickou fakultou, 2008. Ročník 16, číslo 27–28. ISSN 1213 1776

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=076&clanek>

<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet>

